

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Veronika Trachtová

**Univerzity třetího věku v České republice:
současnost a budoucnost**

Bakalářská práce

Praha 2007

Konzultant: Doc. Jaroslav Kalous, PhD.

Práce bude obhajována v 8. semestru studia.

Autor práce: **Veronika Trachtová**

Vedoucí práce: **Doc. Jaroslav Kalous, PhD.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam

TRACHTOVÁ, Veronika. *Univerzity třetího věku v České republice: současné a budoucí perspektivy*. Praha 2007. 41 s., přílohy. Bakalářská práce (Bc.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Vedoucí bakalářské práce Doc. Jaroslav Kalous, PhD.

Klíčová slova

stáří, stárnutí populace, aktivní stárnutí, celoživotní učení, vzdělávání dospělých, univerzity třetího věku,

Keywords

the elderly, ageing population, active ageing, lifelong learning, adult education, university of third age,

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jsem jen uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne 30.července 2007

Veronika Trachtová

Veronika Trachtová

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala konzultantovi mé práce Doc. Jaroslavovi Kalousovi, PhD., za laskavé a povzbudivé vedení práce za všech možných okolností.

A také bych chtěla poděkovat celé své rodině za neutuchající podporu při studiu a při psaní této práce obzvláště. A konečně musím poděkovat i Danymu a Nele za neobyčejně nápadité způsoby, jimiž mi připomínali, že existuje i svět mimo univerzity třetího věku.

Obsah

OBSAH	- 1 -
ABSTRAKT	- 2 -
ABSTRACT	- 2 -
ÚVOD	- 3 -
1. CÍLE PRÁCE.....	- 4 -
2. POUŽITÉ METODY	- 5 -
3. VYMEZENÍ PROBLÉMU	- 6 -
3.1. Stárnutí populace	- 6 -
3.2. Stáří na individuální úrovni	- 8 -
3.3. Stáří v perspektivě společnosti.....	- 9 -
3.4. Ageismus.....	- 11 -
4. TEORETICKÁ VÝCHODISKA.....	- 13 -
4.1. Aktivní stárnutí	- 13 -
4.1.1. Aktivní stárnutí z obecného pohledu.....	- 13 -
4.1.2. Národní program přípravy na stárnutí.....	- 16 -
4.2. Celoživotní učení	- 18 -
4.2.1. Vzdělávání seniorů v rámci celoživotního učení	- 19 -
4.2.2. Celoživotní učení v Evropské unii	- 20 -
4.2.3. Česká republika a koncepce celoživotního učení	- 20 -
5. UNIVERZITY TŘETÍHO VĚKU V ČESKÉ REPUBLICE	- 21 -
5.1. Historie vzniku univerzit třetího věku v Evropě a ČR.....	- 21 -
5.2. Vymezení univerzit třetího věku v České republice	- 22 -
5.2.1. Srovnání univerzit třetího věku s jinými formami vzdělávání seniorů	- 23 -
5.2.2. Východiska, cíle, koncepce a aktéři U3V	- 24 -
5.2.3. Realizované studijní programy, jejich forma a rozsah a podmínky	- 27 -
5.2.4. Financování.....	- 30 -
5.2.5. Hodnocení přínosů a fungování U3V samotnými studenty.....	- 31 -
5.3. Problematické oblasti a výzvy pro budoucnost U3V.....	- 32 -
5.3.1. Výzkum U3V.....	- 32 -
5.3.2. Implementace strategických opatření v rámci celoživotního učení.....	- 32 -
5.3.3. Prosazování partnerství a zapojení dalších aktérů	- 32 -
5.3.4. Dlouhodobé financování	- 33 -
5.3.5. Překonávání bariér vstupu do celoživotního učení	- 33 -
5.3.6. Využití vzdělání získaného na U3V na trhu práce.....	- 33 -
ZÁVĚR	- 34 -
POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE.....	- 35 -
PŘÍLOHY.....	- 41 -
Seznam příloh	- 41 -

Abstrakt

Bakalářská práce *Univerzity třetího věku v ČR: současné a budoucí perspektivy* se zabývá analýzou stávajícího stavu univerzit třetího věku, které představují specifickou formu vzdělávání seniorů. Jednou z determinant většního zájmu o tuto formu vzdělávání je populační stárnutí, které se začíná projevovat a jehož dopady budou během následujících let ještě výraznější. V reakci na strukturální proměnu populace se stále více prosazují koncepce, které se snaží problémy související se stárnutím řešit a pomoci tak vytvořit inkluzivní společnost pro všechny generace. Mezi tyto koncepce patří také aktivní stárnutí – jehož cílem je umožnit a povzbudit seniory k aktivním způsobům života – a celoživotní učení, podle něhož má být vytvářena nabídka vzdělávacích možností pro všechny lidi v každém věku tak, aby si mohli osvojit kompetence a dovednosti důležité pro udržení na trhu práce a pro zvládnutí rychlých změn, které se v dnešním světě odehrávají. Univerzity třetího věku lze chápat v kontextu obou těchto koncepcí jako vhodnou příležitost k začlenění seniorů do společnosti, i jako instituci umožňující odborné vzdělávání i po ukončení ekonomické aktivity. Účast v nabízených studijních programech je pro seniory přínosná zejména pro jejich osobní rozvoj a pocit zapojení, ovšem výhledově může být důležitá i pro jejich setrvání na trhu práce. Ačkoli jsou struktury univerzit třetího věku již dnes poměrně rozvinuté, jejich další rozvoj má před sebou vícero výzev k řešení – prohloubení strategií realizace celoživotního učení, otázku dlouhodobého financování nebo vyřešení překážek vstupu do dalšího vzdělávání.

Abstract

The thesis *Universities of third age in the Czech Republic: contemporary and future situation* deals with the realm of education of elderly people within the tertiary educational system. The theme of education in later life becomes more important in connection with the phenomenon of the ageing population. The example of reaction on the growing proportion of the elderly in society could be in approaches like the active ageing or the lifelong learning. Both of them should lead into a creation of society for all ages. The active ageing is aimed on encouraging elderly people to stay active as long as possible, not only in their leisure time but also in learning or in labor. Also lifelong learning looks toward creation of educational opportunities for all people in all ages. One of the possible answers to these conceptions are universities of third age which are providing quite a wide range of learning opportunities. Benefits of this educational institution should be seen in a personal development and a sense of satisfaction but their long-range goal is to enable persistence of the elderly on the labor market. This and other goals are determined by solution of several challenges.

Úvod

Univerzity třetího věku v České republice jsem si jako téma své bakalářské práce zvolila, protože se v něm prolínají dvě oblasti, o které se delší dobu zajímám – život ve stáří respektive seniorská část populace a zároveň oblast vzdělávání.

Vědoma si Ecova doporučení, že je lepší zaměřit závěrečnou práci na konkrétní téma, než vytvořit přehledové zahlcení, v němž vždy něco chybí,¹ jsem se rozhodla vybrat si z oblasti vzdělávání seniorů tu část, kterou v jeho rámci považuji za nejucelenější a která je vzhledem ke svému napojení na institucionální zázemí veřejných vysokých škol ovlivňována různými veřejnými politikami, samozřejmě především vzdělávací politikou. Dalším důvodem, proč jsem se rozhodla věnovat práci pouze univerzitám třetího věku byla snaha pohlédnout na ně s kritickým odstupem jako na specifickou součást vzdělávací soustavy, která se může v blízké budoucnosti stát důležitým prvkem terciálního vzdělávání a tedy je hodna pozornosti a zamyšlení, nad svými cíli a nástroji k jejich dosažení. A nikoli tedy pohlížet na univerzity třetího věku jen se shovívavým úsměvem, konstatujícím, jak: „je hezké, že dědečci a babičky ještě chodí do školy“, jež v sobě nese dosti zlověstný důkaz toho, že vnímání stáří se - navzdory výrazným změnám, jež se v jeho prožívání odehrávají – bohužel příliš nemění.

Práce je rozčleněna do pěti kapitol. První čtyři kapitoly se týkají východisek k analýze univerzit třetího věku. V první kapitole jsou stanoveny cíle bakalářské práce, mezi něž patří zejména analýza současného stavu univerzit třetího věku a možností jejich dalšího rozvoje. Druhá kapitola je věnována metodologii použité při tvorbě této práce. Ve třetí kapitole jsou rozebrána východiska zaměření na univerzity třetího věku, což představují především změny související se strukturálním stárnutím populace, následované rozborem stáří z hlediska individuálního i společenského, jež je doplněno stručnou charakteristikou ageismu, který se k problematice stárnutí též vztahuje. Teoretická východiska přístupu k univerzitám třetího věku jsou uvedena ve čtvrté kapitole a zahrnují koncepte aktivního stárnutí a celoživotního učení, včetně důležitých oficiálních dokumentů, jež se k nim vztahují. Konečně pátá kapitola se zabývá univerzitami třetího věku. Je v ní uvedena historie univerzit třetího věku, jejich srovnání s jinými formami vzdělávání seniorů, jejich vymezení a charakteristiky formy, obsahu a rozsahu nabízených studijních programů. Dále je popsáno financování a zhodnocení přínosů univerzit třetího věku, jak z pohledu spolčenosti, tak jejich jednotlivých účastníků. Závěr kapitoly je pak věnován problematickým oblastem a výzvám, které před budoucím existencí a podobou univerzit třetího věku u nás stojí.

¹ (Eco, 1997, s.28-33)

1. Cíle práce

Hlavní cíl této bakalářské práce je analýza stavu a možností dalšího rozvoje univerzit třetího věku v České republice, jako specifické formy vzdělávání určené seniorské populaci. Proto jsem tuto práci pojala především z hlediska různých veřejných politik, jež se svým působením starších lidí dotýkají, neboť existence univerzit třetího věku je právě s nimi úzce spjata. Zvolila jsem tedy převážně hledisko hodnocení východisek a cílů univerzit třetího věku, než perspektivu toho, jak je vnímají samotní účastníci těchto studijních programů.

Tento výběr jsem učinila jednak z důvodu, že pojetí dané problematiky z pohledu toho, jak je utvářena a měněna se mi zdálo být komplexnější a vhodnější. Nikoli však proto, že bych individuální vnímání a prožívání účastníků univerzit třetího věku považovala za méně důležité či relevantní, ovšem takový pohled by byl okleštěn o další důležité aktéry. Druhým důvodem byla skutečnost, že univerzity třetího věku představují do značné míry marginální téma, a dostupných zdrojů (literatury i výzkumu) je tedy relativně málo, což poněkud limituje možná pojetí. Tato okrajovost tématu není jen specificky česká, jak uvádí Edwards: *„jestliže učení a odborný výcvik dospělých představují okrajovou záležitost v rámci diskursu učení a odborného výcviku, pak pozice starších dospělých v této oblasti tvoří okraj okrajů. (...) Aktivitám jako univerzity třetího věku a jiným podobám neformálního učení je proto věnována jen omezená pozornost v rámci diskursů celoživotního učení.“* (Edwards, 2002, s.62). Přesto se domnívám, že univerzity třetího věku jsou téma natolik zajímavé a perspektivní, že věnovat mu samostatnou práci, nezahrnovat jej jen jako jednu z možností prožívání aktivního stáří, má smysl.

Hlavní cíl práce se pak dále rozděluje do dvou dílčích cílů.

Prvním z nich je analyzovat současný stav univerzit třetího věku v České republice. Shrnout jejich historii a dosavadní vývoj od konce 80. let až do současnosti a porovnat je v kontextu jiných forem vzdělávání určených starší části populace. Uvést podstatné charakteristiky kurzů a programů univerzit třetího věku, jejich finanční a materiální zajištění, formální a legální vymezení v rámci vzdělávací soustavy. A konečně analyzovat východiska vzniku univerzit třetího věku a jejich cíle.

Druhým cílem je nastínit budoucí možný vývoj a výzvy, které před univerzitami třetího věku stojí a to především vzhledem ke změnám, které lze očekávat v souvislosti s nutností reagovat na měnící se věkovou strukturu populace. V této souvislosti jsou univerzity třetího věku spojovány zejména s koncepcemi celoživotního učení a aktivního stárnutí, jejichž šíření ve veřejném diskursu souvisí právě se stárnutím populace a snahou reagovat na měnící se situaci.

2. Použité metody

Při zpracování bakalářské práce jsem vycházela zejména ze studia literatury, dokumentů a výzkumných zpráv. Čerpala jsem z relevantní odborné literatury zabývající se stářím, koncepcemi celoživotního učení a aktivního stárnutí, vzdělávací politikou a samozřejmě univerzitami třetího věku.

Dále jsem při zpracování bakalářské práce využívala informací z odborných studií, článků z časopisů (Sociologický časopis, Zpravodaj české demografické společnosti, EFOS News² aj.), sborníků z konferencí, výzkumných zpráv, usnesení organizací, populačních prognóz či statistik, jež se k tématu mé práce vztahovaly. Jednalo se jak o dokumenty (zákony, bílé knihy, memoranda, národní programy apod.) vydávané vládou a dalšími exekutivními orgány České republiky (zejména Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy), tak o dokumenty na úrovni memorand, zpráv a doporučení vytvořené mezinárodními organizacemi – OSN, EU, OECD, WHO a Radou Evropy. Většina z dokumentů vydaných vládními či mezinárodními organizacemi je dostupná na internetu. Vedle toho jsem jako informační zdroje využívala výzkumné zprávy a studie Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (VÚPSV), Asociace univerzit třetího věku (AU3V) a dalších organizací.

Jako zdroj informací o univerzitách třetího věku mi sloužily zejména webové stránky jednotlivých univerzit a fakult, které tuto formu vzdělávání nabízejí, ovšem jejich obsahová kvalita není všude stejná. Dále jsem prostřednictvím emailu položila několik otázek tajemnici AU3V Lence Shromáždilové, abych získala chybějící informace k působení AU3V.

Při práci jsem nejprve vycházela z databázových zdrojů – zejména Source OECD a Google Books Search, ale i EBSCO a ProQuest, které alespoň částečně zpřístupňují elektronické zdroje, jež jsou jinak v České republice nedostupné. Kromě vyhledávání oficiálních dokumentů na stránkách státních orgánů ČR a orgánů Evropské unie, jsem také pomocí vyhledávačů hledala specificky zaměřené zdroje, jako články a výzkumné zprávy, které nikde katalogizovány nejsou.

² EFOS News je zpravodaj Evropské federace studujících seniorů na univerzitách (EFOS).

3. Vymezení problému

Univerzity třetího věku představují problematiku, v níž se překrývá více koncepcí. Jednak na ně lze pohlížet jako na jednu z možných forem organizace celoživotního učení (Viz Kapitola 2), na druhou stranu jsou zároveň dílčí součástí koncepce aktivního stárnutí. Obě tyto koncepce postupně více a více pronikají do politického diskursu i obecných úvah, a to zejména kvůli stále diskutovanějšímu stárnutí populace, které se projevuje v téměř celé Evropě včetně České republiky a v mnoha dalších vyspělých zemích.

Statistické prognózy ČSÚ projektují nárůst podílu obyvatel starších 65 let na více jak jednu třetinu v roce 2050³. Lze tedy očekávat, že dojde k výrazným posunům – výrazně se promění nejen struktura populace, ale i individuální prožívání stáří, jehož důsledky zasáhnou mj. i různé oblasti veřejných politik – ekonomické, sociální, zdravotní, vzdělávací atd. Proto se tato kapitola zpočátku věnuje rozsahu a důsledkům stárnutí populace, změnám v definici a prožívání stáří na individuální úrovni a vnímání stáří ve společnosti, neboť to vše ovlivňuje přípravu budoucích politik. Percepce již probíhajících či nadcházejících kvalitativních i kvantitativních změn je důležitá pro stanovení budoucích společenských potřeb, cílů a možných prostředků jejich dosažení, jež se týkají nejen seniorů, ale celé společnosti. A jednou z oblastí, již se tato percepce dotýká, jsou i univerzity třetího věku.

3.1. Stárnutí populace

Stárnutí populace neboli demografické stárnutí je jednou z hlavních determinant budoucího vývoje společnosti a týká se nejen České republiky, ale téměř celé Evropy a dalších zemí v různých částech světa. Přináší s sebou pronikavé změny do téměř všech oblastí společenského života, které si ovšem zatím nedokážeme jasně představit, protože obdobná situace ještě v historii lidstva nenastala. Stárnutí populace je výzvou pro reformy různých politik, ať už se to týká oblastí zdravotní péče, ekonomiky, trhu práce, sociálního zabezpečení, vzdělávacího systému, nebo proměny postojů a praktik vůči staším lidem a změny jejich role ve společnosti (Kupiszewski et al., 2005, s.7).

Pro věkovou strukturu společnosti jsou určující tři demografické procesy: plodnost, úmrtnost a migrace. Proces populačního stárnutí je způsobován dvěma současně probíhajícími procesy. Na jedné straně poklesem plodnosti⁴, kdy se jedná o tzv. stárnutí „zdola“, na druhé

³ Viz (Projekce..., 2004).

⁴ Úhrnná plodnost, tj. počet dětí na 1 ženu ve věku 15-49 let je v ČR jedna z nejnižších v Evropě. Od počátku 90. let klesá: z 1,86 v roce 1991 na 1,17 v roce 2002, přičemž hodnota nezbytná pro udržení stejného početního stavu populace ve je 2,1. Ačkoli demografické prognózy očekávají nárůst úhrnné plodnosti na úrovni 1,4-1,7

straně pak snižováním úmrtnosti a souvisejícím prodlužováním naděje dožití (střední délky života), tedy stárnutím „shora“. Důsledkem těchto jevů je výrazně stoupající podíl lidí starších 65 let v populaci a naopak klesající podíly ekonomicky aktivních obyvatel a dětí do 15 let. Zároveň také v dlouhodobém měřítku klesá celkový počet obyvatel⁵, což vede k diskusi o propulačních opatřeních či migraci.

Stárnutí populace probíhá již několik desítek let. Důvod proč se jím politici, veřejnost či odborníci zabývají se vzrůstající intenzitou je zásadní změna věkové struktury, která právě v těchto letech nastává nejen v České republice, ale i ve většině evropských zemí: podíl lidí starších 65 let v populaci začíná převyšovat počet dětí do 15 let. Jak je patrné z Tabulky 1, mezi lety 2010-2020 je očekáván rapidní růst podílu starších osob, neboť věku 65 let budou dosahovat populačně silné poválečné ročníky z let 1946-1955. Tento nárůst bude na úkor podílu osob v produktivním věku, který výrazně poklesne, zatímco podíl osob mladších 15 let bude přibližně stejný. V roce 2050 tak budou lidé starší 65 let tvořit přibližně třetinu naší populace. Srovnatelný vývoj se bude odehrávat v celé Evropě⁶. Výraznou změnu prodělá samotný segment starší populace. V důsledku očekávaného růstu naděje dožití - až k hranici 78-80 let u mužů a 84-86 let u žen⁷ - podstatně vzroste i podíl osob starších 85 let v populaci⁸.

Věk / Rok	2005	2010	2020	2030	2040	2050
0 – 14 let	14,5	13,6	13,7	12,6	12,2	12,4
15 – 64 let	71,3	70,9	68,0	64,5	60,9	56,3
65 a více let	14,1	15,5	20,3	22,8	26,9	31,3

Proměna věkové struktury obyvatel většiny vyspělých zemí s sebou nese vážné důsledky. Většinou se zmiňují zejména ekonomické dopady – ohrožení výkonnosti hospodářství, ubývání sil na trhu práce, problémy se zaměstnáváním starších pracovníků, zvyšování ekonomické zátěže pro obyvatele v produktivním věku (růst tzv. indexu ekonomické zátěže)⁹ a hrozba kolapsu důchodových systémů (nejvíce citlivé ke stárnutí populace je systém průběžného financování, který je doposud i v ČR). Dalšími oblastmi, které

v roce 2050, pokud do procesu vývoje věkové struktury výrazně nezasáhne migrace, bude počet obyvatel ČR klesat. Viz (Projekce..., 2004, s.6-8)

⁵ Možný úbytek obyvatel ČR je prognózami ČSÚ odhadován na 0,5-2 miliony obyvatel. Možné je i zachování přibližně stejného počtu obyvatel (Projekce ..., 2004, s.12-13) Viz Graf 1 a Tabulka 1 v Přílohách.

⁶ Viz (Mašková, 2003) Změnu věkové struktury v letech 2000-2050 a vývoj ve věkové skupině nad 65 let zachycují Grafy 2 a 3 v Přílohách.

⁷ Viz Tabulka 2 v Přílohách.

⁸ V roce 2050 by tak podíl osob starších 85 let tvořil podle střední varianty prognózy ČSÚ přes 5% populace. Viz (Projekce..., 2004)

⁹ Index ekonomické zátěže lze definovat jako podíl závislých osob a osob ekonomicky aktivních, více v (Rabušic, 1995, s.101) Jak Rabušic dále uvádí: „Po roce 2010 bude ekonomickou závislost vytvářet především populace starých osob.“ (Ibid, s.103)

budou stárnutím populace více zatíženy budou systémy zdravotní a sociální péče a služeb. Počet jejich potenciálních klientů poroste zejména vzhledem k nárůstu populace v nejstarších věkových skupinách, v nichž se častěji vyskytuje polymorbidita a poruchy kognitivních schopností¹⁰. Opomenout nelze ani ohrožení sociální soudržnosti a mezigenerační solidarity, jako důsledku bojů o dostupné zdroje¹¹.

Lze říci, že současná diskuse o stárnoucí populaci směřuje především k ekonomickým dopadům a opatřením a to konkrétně v oblasti důchodových reforem, případně reforem zdravotních a sociálních systémů, které spotřebovávají stále větší objem prostředků. Mnohem menší pozornost je věnována dalším možným opatřením, například právě v oblasti vzdělávání nebo prožívání a pojmání stáří ve společnosti. Přitom právě pojmání stáří společnosti (podpora aktivního stárnutí, odbourávání stereotypů o starých lidech aj.) či potenciál, jenž je v oblasti vzdělávání (koncepte celoživotního učení, znalostní společnosti atd.), jsou možnostmi, jak se na stárnutí populace lépe připravit a nepojímat jej převážně jako zátěž..

3.2. Stáří na individuální úrovni

Stárnutí je jako stoupaní na vrchol hory, unavíte se a zadýcháte se, ale ten pohled shora je nádherný.

Ingmar Bergman¹²

Stárnutí na individuální úrovni je diferencovaný proces. To se týká nejen rozdílů ve stárnutí jednotlivých osob, ale i rozdílů mezi psychickým a fyzickým stárnutím, či stárnutím jednotlivých orgánů v lidském těle¹³. Proto je definice stáří možná na základě různých hledisek – fyzického stavu, chronologického věku, faktického věku nebo ekonomické aktivity. Ovšem žádný objektivní ukazatel stáří neexistuje.

Jak bylo uvedeno výše, chronologický věk není nejlepším ukazatelem stáří, přesto je pro nás častým vodítkem při posuzování stáří. Právě na chronologickém věku, jímž bývá stáří vymezeno, můžeme pozorovat, jak se ve vyspělých zemích radikálně měnila naděje dožití a tím i věk, od něhož jsou lidé pokládáni za staré. V současné době je tato hranice obvykle na pomezí 60-65 let. Podle statistických a demografických metod jsou za staré považováni lidé nad 65 let a za velmi staré lidé nad 80 let. Světová zdravotnická organizace a další organizace

¹⁰ Viz např. zpráva z rozsáhlého empirického výzkumu The Medical Research Council Cognitive Function and Ageing Study podle níž narůstají kognitivní potíže zejména ve věkových skupinách nad 80 let a více jak 44% mužů a 60% žen nad 90 let žije se závažným zdravotním či psychickým omezením. (Brayne, 2001),

¹¹ Schéma možných dopadů na sociální soudržnost viz Graf 4 v Přílohách.

¹² Zdroj: http://www.euro.who.int/ageing/lifestyles/20020319_1

¹³ Viz (Zavázalová et al., 2001, s.10-13) Nižší hranice stáří podle OSN a organizací také poukazuje na rozdíly v definici stáří v rámci celého světa. Hranice 60 let odpovídá stáří v rozvojových zemích, zatímco ve vyspělých zemích je tato hranice vyšší. Viz (Active ageing, 2002, s.4)

OSN rozlišují rané stáří pro věk 60-74 let, vlastní stáří pro věk 75-89 let a dlouhověkost nad 90 let¹⁴. Lze očekávat, že počátek raného stáří se v budoucnosti posune až na 70 let. V současné době je za počátek skutečného stáří odborníky považován věk 75 let, kdy se již příznaky stáří projevují, například zvýšením nemocnosti či zhoršováním kognitivních schopností¹⁵. Stárnutí populace neznamená jen prodlužování naděje dožití, ale také prodloužení doby života bez vážných onemocnění a omezení, lidé tedy nebudou žít jen delší, ale zároveň i zdravější životy (Kupiszewski et al., 2005, s.29, podle Avramov 2002). Bude tedy docházet k prodloužení období, kdy se ještě nedostavují výraznější projevy fyziologického stárnutí.

Se stářím se obecně pojí představa zhoršujícího se zdraví. Na míře ne/zdravosti starší populace se autoři příliš neshodují¹⁶. Stejně tak panují odlišnosti v objektivním hodnocení a subjektivním prožívání zdraví samotnými seniory. Zdravotní stav starších osob se s rostoucím věkem zhoršuje, ovšem výskyt onemocnění, často chronických, je patrný až ve věkové skupině nad 75 let. Výsledky výzkumů hodnotících zdravotní stav starší populace jsou tedy odlišné, ale jak podotýkají Vohralíková a Rabušic: „*Pro kvalitu každodenního života starého člověka však není rozhodující samotná přítomnost nějaké nemoci, ale stupeň specifického omezení, které nemoc přináší.*“ (Vohralíková, Rabušic, 2004, s.32).

Psychická výkonnost a kognitivní schopnosti rovněž u starších lidí rapidně neklesají, navzdory obecným očekáváním. Jak shodně uvádějí Stuart-Hamilton a Vágnerová, starší intelekt má více vědomostí, ale hůře si je vybaví. Schopnost rychle řešit nové problémy (tzv. fluidní inteligence) slábnou, což je ale do značné míry kompenzováno celoživotně získanými vědomostmi a naučenými strategiemi řešení (tzv. krystalická inteligence). Navíc mezi staršími lidmi jsou větší odlišnosti v jejich psychickém výkonu, než v jiných věkových skupinách.¹⁷

3.3. Stáří v perspektivě společnosti

Jak již bylo uvedeno výše, ačkoli neexistuje objektivní ukazatel stáří, v evropském kontextu je počátek stáří většinou sociálně vymezen a tím i konstruován ukončením

¹⁴ Viz (Haškovcová, 1989, s.21-27),

¹⁵ Viz (Zavázalová et al., 2001, s.11), (Brayne, 2001), (Vágnerová, 2000, s.443-508)

¹⁶ Zatímco někteří autoři dokládají nízký podíl osob nad 60 let potřebujících nemocniční péči, jiní uvádějí poměrně významné podíly starších lidí trpících závažnými onemocněními. Viz (Vohralíková..., 2004, s.30-34), (Schirrmacher, 2005, s.92-94), (Kuchařová, 2002, S.74-76), (Haškovcová, 1989, s.26), (Tošnerová, 2002, s.13).

¹⁷ Viz (Stuart-Hamilton, 1999, s.47-88), (Vágnerová, 2000, s.446-455)

ekonomické aktivity¹⁸. Odchod do důchodu je zásadní změnou v životě staršího člověka. Obvykle se sebou nese zhoršení finančního zajištění domácnosti a materiálního standardu, úbytek sociálních kontaktů a možností uplatnit se a především ztrátu společenského statusu¹⁹, související s odchodem ze zaměstnání, které je pro postavení jedince ve společnosti klíčové. Člověk odchodem do důchodu navíc přichází o dosavadní pracovní stereotyp a je nucen hledat nový životní styl, na což nejsou zdaleka všichni čerství důchodci připraveni²⁰. Starší lidé jsou tak odsouváni do pasivního postavení příjemců důchodových dávek. A byť má člověk v 60-65 letech života před sebou zhruba čtvrtinu svého života a ještě nevstoupil do životního období vlastního stáří, je většinou jako starý v současné společnosti vnímán a zároveň tak často vnímá i sám sebe.

Odborníci označují období raného stáří, v němž je dosavadní role a status spojený s prací ztracen a pro něž neexistuje společensky uznávaná podoba a obsah, ani na individuální ani na společenské rovině, jako tzv. *roli-neroli*²¹. Podle Stuart-Hamiltona společnost očekává, že se lidé budou chovat přiměřeně svému věku, ovšem zároveň je „být starý“ v západních společnostech chápáno jako ponižující (Stuart-Hamilton, 1999, s.161). Negativní vnímání stáří je navíc posilováno kultem mládí převládajícím v západní společnosti od 2.poloviny 20.století²².

Jak ukazují výzkumy²³, vnímání stáří jako období života a vymezení jeho počátku do značné míry souvisí s věkem respondentů – mladší lidé do 29 let vnímají stáří více negativně a určují jeho počátek do dřívějších let, než lidé ve středním věku a lidé nad 60 let. Na druhou stranu, jak uvádí Vidovičová: „*i když jsou postoje vůči populačnímu stárnutí společnosti spíše negativní, chování respondentů na individuální rovině (např.vůči starším rodičům) tyto negativní postoje neodráží* (Vidovičová, 2004, s.69).

¹⁸ Hranice odchodu do důchodu se v ČR v posledních letech postupně navyšuje od původních 60 let u mužů a 57 let (i méně, v závislosti na počtu dětí) u žen na 63 let pro obě pohlaví. Ovšem již dnes je diskutován další růst na hranici 65 let, běžnou v mnoha evropských zemích.

¹⁹ Podle Šmausové, je ztráta statusu a tedy i podstatné součásti vlastního sebevědomí a hodnoty je těžkou újmou při vstupu do poslední fáze života (Šmausová, 2004, s.22) Viz též (Haškovcová, 1989, s.44-47), (Mareš, 1998).

²⁰ Viz (Vohralíková, Rabušic, 2004, s.54), (Haškovcová, 1989, s.44-47)

²¹ Viz (Kliment, 2004, s.238), (Šiklová, 2005), (Haškovcová, 1990 s.24, 46-49)

²² Viz například (Jirásková, 2005, s.24), (Haškovcová, 1990,s.5-20)

²³ V ČR byly provedeny mj. tři rozsáhlé výzkumy, věnující se problematice vnímání starých lidí ve společnosti: *Senioři 50+* v roce 1996, N= 1302, populace 50+, *Population Policy Acceptance Surveys* (PPA II ČR) v roce 2001, N=1094, věk respondentů 18-75 let a *Ageismus* v roce 2003, N=1583, věk respondentů 15-83 let. Viz (Rabušic, 2002), (Vidovičová, 2005) a (Vidovičová, 2004) Zajímavé výsledky o vnímání seniorů ukázala i mediální analýza obrazu seniorů v českých médiích, podle níž: „*Senioři jsou v českých médiích popisováni zejména jako ekonomický a sociální problém kvůli zatížení důchodových systémů, jako oběti trestných činů a katastrof (...). Častým přívlastkem typického českého mediálního seniora je chudoba nebo psychická porucha. Pokud tomuto schématu ne tak zcela odpovídají, jsou obdivováni pro svoji extrémní či nestandardní vitalitu či životní příběh.*“ (Sedláková, Vidovičová, 2005, s.41). Faktory vnímání stáří viz též Tabulka 3. v Přílohách.

Také podle Rabušice: „*Mediální opakování teze, že stárnutí populace je problém a sociální a ekonomická pohroma může přispívat k sociální tenzi a k úbytku sociální soudržnosti – k napětí mezi mladými a starými generacemi.*“ (Rabušic, 2002, s.15). Je tedy patrné, že značně zkreslené či nejasné představy o seniorech, jejich roli ve společnosti a negativní obraz seniorů vytvářený médii jsou živnou půdou negativních postojů vůči celé seniorské populaci.

3.4. Ageismus

Se stářím i jeho vymezením je tak spojováno množství převážně negativních stereotypů, postojů, představ či diskriminačních praktik²⁴, pro něž se vžil souhrnný pojem ageismus. Vývoji a obsahu pojmu ageismus se v souvislosti s jeho empirickým výzkumem detailně věnuje Vidovičová, která jej definuje následovně: „*Ageismus je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité generaci.*“ (Vidovičová, 2005, s.6). Na druhou stranu, existuje v menší míře i opačný extrém - tzv. nový ageismus, jež představuje: „*neúměrně ochranné postoje vůči seniorům, které je staví do pasivní a submisivní role subjektu „zlého ageismu“, před kterým je „my“ (ne-staří) ochráníme.*“ (Vidovičová, 2005, s.6). Jak dále Vidovičová uvádí, ageistické postoje a diskriminační praktiky mají více zdrojů. Například Palmore je spatřuje na třech úrovních: individuální (především se jedná o strach ze smrti a stárnutí), sociální (prostorová i symbolická segregace seniorů) a kulturní (hodnotový systém, mediální obraz seniorů aj.). K významným zdrojům ageismu patří i tzv. koncepce demografické paniky, charakterizovaná obavami z úpadku blahobytu v důsledku změn ve věkové struktuře populace, nebo také přijetí ageistických domněnek samotnými seniory prostřednictvím autostereotypů. Ty jsou dle Stuart-Hamiltona mj. důsledkem předchozích vlastních nereálných představ o stáří, neposkytujících základ sebeúcty v pozdějším věku²⁵.

²⁴ Například Haškovcová uvádí tzv. mýty o stáří, mezi něž mj. řadí mýtus o homogenitě starých lidí, jako stejnorodé skupině, se stejnými potřebami, mýtus o neužitečném času, podle něž staří lidé „nicnedělají“, tedy nepracují a takový čas je pak neužitečný apod. (Haškovcová, 1990, s.28-33). E.B.Palmore shrnul předsudky do deseti bodů, mezi něž například patří představy, že většina lidí nad 65 let je sužována a omezována nemocemi v běžných aktivitách, že rapidně ubývají jejich duševní schopnosti a trpí duševními chorobami, že většina z nich trpí samotou a depresemi, že jsou oškliví, že nemají zájem o sex, že se snaží uzurpovat politickou moc pro sebe, nebo že většina z nich není schopna pokračovat v práci nebo je jejich práce neproduktivní, což je v protikladu k výkonu, na nějž se společnost orientuje. Viz (Jirásková, 2005, s.22-23), (Tošnerová, 2002, s.7-9).

²⁵ Viz (Stuart-Hamilton, 1999, s.161-162)

Ageismus se s různou intenzitou projevuje v mnoha dimenzích sociálního života, a to jak na individuální tak na institucionální úrovni, dochází tak vlastně k vylučování seniorů jako jednoho segmentu ze společnosti. Projevuje se tak například v oblastech občanské participace, na pracovním trhu, v důchodovém systému, ve zdravotní systému, v sociální péči, médiích, ale i ve vzdělávacím systému, k němuž mají senioři ve srovnání s ostatními věkovými skupinami nerovný přístup²⁶. Podle Vidovičové: „*Rozvíjející se formy věkové diskriminace mohou mít vysokou vypovídající hodnotu o sociálním klimatu takových společností. To, zda společnost přijímá stáří a vyšší věk jako příležitost nebo jako rozrůstající se ohrožení, se projevuje v jejich proklamovaných hodnotách a politické praxi.*“ (Vidovičová, 2004, s.62)

Reakce na rizika související s ageismem v oblasti utváření politik, ale i v dalších oblastech života společnosti, a tedy i v oblasti jejich prevence může mít více podob. Jednou z nich může být tzv. *age-mainstreaming*²⁷, představující přístup, v němž je každé politické rozhodnutí hodnoceno z hlediska možných dopadů na různé věkové skupiny, respektive zda nebudou diskriminovány. Druhým možným řešením je úsilí o věkově integrovanou společnost (*society for all ages*), v níž mají všechny generace co možná nejrovnější přístup k různým sociálním aktivitám, včetně participaci na trhu práce a ve vzdělávání, bez ohledu na věk²⁸. Jak dále poznamenává Rabušic, optika s níž je populační stárnutí vnímáno se začíná obracet k tzv. koncepci či politice aktivního stárnutí (*active ageing*): „*Stárnutí společnosti je stále více a více vnímáno jako jedinečná výzva a příležitost, kdy senioři jsou chápáni jako cenný zdroj, který může výrazně přispívat životu moderních evropských společností.*“ (Rabušic, 2002, s.18). A právě koncepce aktivního stárnutí je jedním z teoretických východisek této práce.

²⁶ Viz (Vidovičová, 2005, s.12)

²⁷ Viz (Šiklová, 2005), (Vidovičová, 2004, s.70)

²⁸ Viz (Rabušic, 2002, s.17-18)

4. Teoretická východiska

Teoretických koncepcí věnujících se univerzitám třetího věku není mnoho. Svým způsobem je tak usnadněna volba teoretických východisek, na druhou stranu, toto omezení zároveň znamená absenci odlišného, řekněme více kritického pohledu²⁹ na univerzity třetího věku. V této práci jsou představeny dvě koncepce, které jsou v posledních letech probírány v politickém diskursu a vztahují se k problematice této práce – jedná se o aktivní stárnutí³⁰ a celoživotní učení. Obě dvě koncepce úzce souvisí s probíhajícími i nadcházejícími změnami, představujícími reakci na měnící se věkovou strukturu společnosti i s otázkou udržení blahobytu v měnícím se světě globalizace a společnosti vědění. Aktivní stárnutí a celoživotní učení představují zejména východiska pro dlouhodobé strategie a politiky, nicméně jejich působení se začíná projevovat již v současnosti a ovlivňuje tak i vnímání univerzit třetího věku.

4.1. Aktivní stárnutí

4.1.1. Aktivní stárnutí z obecného pohledu

Stárnutí populace jako problém různých politik se objevilo na počátku 80.let a jejich postupná adaptace vedla směrem od mezinárodních organizací k národním státům. Jako první se tímto problémem zabývala OSN, která v roce 1982 na základě usnesení Světového shromáždění o stárnutí ve Vídni přijala tzv. Vídeňský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí³¹. Jednalo se o první dokument, který se zabýval zvážením a formulací politik a programů týkajících se stárnutí. Již tehdy jednou z oblastí, k níž byla učiněna doporučení bylo vzdělávání.

Jednou z příčin zvýšeného zájmu o opatření souvisejícími se stárnutím populace je stárnutí velmi silných populačních ročníků tzv. *baby-boomers* narozených v letech 1945-1955. Právě tato generace s sebou v průběhu svého života přinášela změny v mnoha oblastech lidského života³² a nyní nadchází období jejího raného stáří. Jak uvádí Rabušic: „*Kohorta 1950-1955 je již dnes skupinou nebývale vzdělanou, velmi aktivní, zvyklou na individuální nezávislost, v relativně dobrém zdravotním stavu a s relativně slušnou životní úrovní (...) navíc ve velké míře počítačově gramotná.*“ (Rabušic, 2002, s.17). Lze tedy očekávat, že

²⁹ Kritický pohled by se možná našel v ekonomických teoriích naléhajících na omezování veřejných rozpočtů.

³⁰ Aktivnímu stárnutí předcházely i jiné koncepce. Ve starších publikacích se setkáme s termínem „druhý životní program“, který se také zabýval udržením psychické a fyzické aktivity seniorů. Na rozdíl od aktivního stárnutí se jednalo se o pojetí výrazně zúžené na volnočasové aktivity, dodávající životu starých lidí smysl, které rovněž předpokládalo výraznější oddělení pracovního a důchodového věku. Viz (Haškovcová, 1989, s.138-157).

³¹ *Vienna International Plan of Action on Ageing* Viz (United nations, 1982).

³² Viz (Schirmacher, 2005)

právě tato skupina, navzdory své obrovské heterogenitě prosadí odlišné způsoby vnímání stáří, než jaké byly obvyklé dopsud.

Další reakce na stárnutí populace vzešly v průběhu 90.let z okruhu mezinárodních organizací jako OECD, EU a Rady Evropy. V roce 1998 vydala OECD publikaci *Maintaining prosperity in ageing society* a v následujícím roce zveřejnila Evropská komise agendu *Towards a Europe for all ages*. Zaměření reakce těchto organizací bylo převážně ekonomického charakteru. Návrhy se týkaly nutných reforem především v penzijních systémech (snížení státem poskytovaných penzí, omezení předčasných odchodů do důchodu, přechod na vícepilířové důchodové systémy a zajištění jejich fungování), v oblasti veřejných financí, na trhu práce (umožnění postupného ukončení ekonomické aktivity, problém nezaměstnanosti v předdůchodovém věku) a v oblastech zdravotní (zejména dlouhodobé) a sociální péče. Ale již v těchto publikacích byly zárodky pojmání stárnutí populace nejen jako ekonomického problému či dokonce zátěže, nýbrž i jako východiska pro nové pohlížení na stáří v podobě koncepce aktivního stárnutí. Podle OECD je aktivní stárnutí: *“kapacita lidí, jak stárnou, vést produktivní život ve společnosti a v ekonomice. To znamená, že jsou schopni činit pružná rozhodnutí o tom, jakým způsobem budou trávit svůj čas v průběhu svého života – v učení se, v práci, ve volném čase a v péči o druhé“* (Maintaining prosperity..., 1998, s.84 in Rabušic, 2002, s.18). Ještě o něco dále posunuje úvahy o budoucnosti stáří Muffels, podle něhož je pojmání stáří jako odděleného období života zpochybněno. Dosavadní představy jsou nahrazovány: *„konceptí „kvalitního stárnutí“ (ageing well), která je založena na permanentním prolínání vzdělávání, práce a zájmových aktivit. Model věkové diferenciacce je třeba nahradit modelem věkové integrace (...) podle něhož nejsou období vzdělávání, práce a volného času řazeny v posloupnosti za sebou, ale průběžně vedle sebe.“* (Muffels, 1998, s.289).

Avšak koncepce aktivního stárnutí se tak zdaleka netýká jen způsobu trávení času po odchodu do důchodu³³. Požaduje také zohlednění kontinuity lidského života různými politikami tak, aby tyto politiky zahrnuly přípravu na stáří a prevenci možných potíží (zejména těch ohrožujících pozdější životní autonomii) již od mladého věku, a prolamovaly bariéry aktivního způsobu života ve stáří například na trhu práce a v učení, z nichž jsou staří lidé současnými podmínkami do podstatné míry vylučováni.

³³ Jak upozorňuje zpráva z projektu ActivAge, šíře definice aktivního stárnutí je do značné míry determinována tím, z perspektivy jakého oboru na ni nahlížíme, tudíž se můžeme setkat s vymezením zaměřeným pouze na trh práce nebo naopak na udržení i fyzického zdraví. Viz (Matasová, 2005, s.9)

Jak se v publikaci OECD dále uvádí, takto pojatému stárnutí zatím stojí v cestě množství překážek³⁴, které je třeba reformami odstranit a napomoci lidem například prostřednictvím celoživotního učení nebo lékařských objevů napomáhajících udržení osobní autonomie, ale i umožněním flexibilního přechodu mezi prací a důchodem, prožívat aktivní stáří. Prosazování těchto změn podporují i důkazy svědčící o tom, že čím více jsou starší lidé aktivní, tím vyšší kvalitu života prožívají (Maintaining prosperity..., 1998, s.14-15, 83-84). I v dokumentech EU³⁵ je značná pozornost věnována kvalitě života ve stáří, shrnutá v termínu „přidávání života k létům“ (*adding life to years*), pro jejíž implementaci je důležité aktivní zapojení starších lidí do života společnosti zabraňující jejich vylučování ze společnosti.

Důvodem proč prosazovat změny směřující k aktivnímu stárnutí je rozpor mezi tím, jaké mají lidé kapacity pro aktivní život i po 70.roku věku a jak naproti tomu významně narůstá pasivita v práci i v dalších oblastech života poté, co vstoupí do důchodu po 60.roku života. Ačkoli samozřejmě existují rozdíly mezi různými zeměmi, výzkumy ukazují, že aktivní zapojení starých lidí do společnosti (např. péče o členy rodiny, dobrovolnictví³⁶ v různých oblastech) není nijak vysoké, naopak staří lidé tráví svůj čas převážně pasivním způsobem (sledování televize), což se ještě více prohlubuje se zvyšujícím se věkem³⁷. To potvrzují i zjištění z výzkumů provedených v České republice. Podle Kuchařové se senioři nejvíce věnují sledování televize a četbě novin a časopisů, spíše jen občas pomáhají rodinným příslušníkům a jen výjimečně se věnují dobrovolným aktivitám či participují v zájmových sdruženích, přičemž studiu se věnují ze všech aktivit nejméně³⁸. Determinantou aktivního způsobu života nepochybně je zdravotní stav. Nicméně ze zjištění Kuchařové vyplývá, že mezi významnými faktory jsou jednak předchozí příprava na stáří a také vzdělanostní úroveň: *„význam vzdělání pro společenské postavení a zapojení jednotlivce se nevztahuje jenom na dobu ekonomické aktivity, ale v podstatě se stejnou důležitostí i k seniorskému věku. Z výše zmíněné souvislosti aktivity s životní spokojeností pak můžeme odvodit, že k*

³⁴ Mezi tyto překážky podle zprávy z projektu ActivAge v ČR patří: ageismus, chápání stáří jako břemene, absence politické debaty týkající se stáří, nedostatek spolupráce mezi ministerstvy a mezi ministerstvy a místní samosprávou, paternalistická tradice sociálního státu, nedostatečné investice do lidského kapitálu, soustředění zdravotnického systému spíše na nemoci než na zdraví a prevenci aj. (Matesová, 2005, s.26-30).

³⁵ Viz Towards Europe for all ages (Towards a Europe..., 1999), Zelená kniha (Evropská unie, 2005).

³⁶ Účast starších lidí v dobrovolnictví v místních komunitách podporuje zejména Evropská unie. Podle agendy Towards a Europe for all ages může být právě široké zapojení starších lidí do dobrovolnických aktivit jedním z hlavních nástrojů aktivního stárnutí, neboť přináší prospěch na třech úrovních: 1.příjemcům dobrovolných služeb bude lépe, 2.starší dobrovolníci získají smysluplné sociální role, budou stimulováni novými sociálními kontakty a budou mít pocit osobní spokojenosti a naplnění, 3.místní služby budou poskytovány ekonomicky efektivním způsobem (Towards a Europe , 1999, s. 21).

³⁷ Viz (Maintaining prosperity..., 1998, s.93-94).

³⁸ Viz (Kuchařová, 2002, s.53-56). Viz Tabulka 4 a Graf 5 v Přílohách.

uspokojivému prožívání stáří přispívá vzdělání a kulturní aspekt životního stylu.“ (Kuchařová, 2002, s.57).

Jak ze svých zjištění Kuchařová dále dovozuje, zjištěná heterogenita životních stylů hovoří pro individuální přístup k seniorům a pro přenášení iniciativy v péči o seniory na regionální a lokální úroveň³⁹. V publikaci OECD i agendě EU z roku 1999 je rovněž zdůrazněna nutnost, aby se dosavadní závislost starých lidí změnila v partnerství, v němž budou lidé povzbuzováni k uplatnění větší kontroly a odpovědnosti nad svými životy, což je představováno právě aktivním stárnutím. Na druhou stranu tento přístup vyžaduje, aby exekutivní orgány jednaly na velmi decentralizované úrovni a v koordinaci s dalšími aktéry – nejen s individuálními občany jakéhokoliv věku a samosprávnými orgány, ale také s neziskovými organizacemi či soukromými subjekty.⁴⁰ Aktivní stárnutí představuje paradigmatický posun v pohledu na stáří, neboť zahrnuje jak různé oblasti politik, jejich různé úrovně a různé aktéry, jejichž koordinací a spoluprací může být dosaženo společných cílů⁴¹.

Univerzity třetího věku tak lze v kontextu koncepce aktivního stárnutí vnímat jako instituce umožňující prosazování celoživotního učení v rámci seniorské populace již v současné době a zároveň jako jeden ze samotných způsobů trávení aktivního stárnutí. Jak bylo uvedeno výše, studium je mezi českými seniory zatím jen velmi okrajová forma aktivity. Tato skutečnost má své příčiny nejen v omezené nabídce vzdělávacích programů pro seniory soustředěných pouze ve velkých městech, ale zejména také v malé účasti dnešních seniorů v dalším vzdělávání v předdůchodovém věku, kdy k němu nebyli motivováni. Na druhou stranu s očekávaným příchodem silných poválečných generačních ročníků do důchodového věku, lze i u nás očekávat tlak na výrazné změny v chápání starší části populace, v péči o ní a v rozsahu a podobě služeb, které jí budou nabízeny, což se pravděpodobně dotkne i univerzit třetího věku, přinejmenším ve zvýšení poptávky a zájmu o odlišné předměty kurzů.

4.1.2. Národní program přípravy na stárnutí

V reakci na mezinárodní doporučení⁴², zahájila i Česká republika přípravu na stárnutí, které dostaly konkrétní podobu v *Národním programu přípravy na stárnutí na období let 2003-2007*, přijatém v roce 2002. Deklarovaným cílem programu je: „*podpořit rozvoj společnosti pro lidi všech věkových skupin tak, aby lidé mohli stárnout důstojně, v bezpečí a mohli se i nadále podílet na životě společnosti jako plnoprávní občané.*“ Podle programu

³⁹ Viz (Kuchařová, 2002, s.60).

⁴⁰ Viz (Maintaining prosperity..., 1998, s.94, 109). (Towards a Europe..., 1999, s.21-22)

⁴¹ Viz (Matasová, 2005, s.22)

⁴² Zejména v návaznosti na aktualizovaný Mezinárodní plán stárnutí, přijatý 2.Světovým shromážděním OSN o stárnutí v Madridu v roce 2002.

má dojít k vytváření „společnosti pro všechny generace“ - prostřednictvím překonání a změny dosavadních stereotypů v pohledu na stárnutí a na postavení a význam seniorů ve společnosti, přičemž tato změna postojů má být základem celospolečenské přípravy na stárnutí. V programu lze tedy spatřovat komplexní východiska pro naplňování koncepce aktivního stárnutí. Jednak zahrnuje vícero oblastí⁴³, v nichž mají být implementována opatření vedoucí k adaptaci společnosti na stárnutí populace. Zároveň se program obrací na všechny generace a nezaměřuje se tedy pouze na seniory.⁴⁴

V oblasti vzdělávání⁴⁵ je zdůrazněna nutnost umožnění celoživotního vzdělávání, které je považováno za nezbytný předpoklad pro udržení znalostí a schopností stárnoucích osob a seniorů, a které má rovněž pozitivní vliv na udržení pracovní schopnosti a uplatnění na trhu práce, podporuje nezávislost a může mj.přispívat k snížení marginalizace, osamění a generační intolerance. Proto jsou stanoveny cíle, podle nichž má systém celoživotního vzdělávání poskytovat možnosti vzdělávat se po celou dobu života člověka, v souladu s jeho potřebami a zájmy, dále mají být vytvářeny programy umožňující stárnoucím osobám a seniorům vyrovnat se s novými poznatky a informačními technologiemi a zároveň má vzdělávání působit na přípravu na stáří a stárnutí u vzdělávání všech věkových kategoriích. Pro naplnění cílů je určena řada opatření, včetně formulace dlouhodobé koncepce celoživotního vzdělávání, z nichž některá se přímo dotýkají univerzit třetího věku. Mezi tato opatření patří jednak podpora vzdělávacích programů na univerzitách třetího věku a rozšíření jejich obsahu se zaměřením na využití nových informačních a komunikačních technologií. Dále stanovení kritérií pro rozvojové projekty umožňujících poskytování dotací na vzdělávací aktivity pro seniory veřejným vysokým školám. A také podpora zřizování univerzit třetího věku při jednotlivých vysokých školách a spolupráce s jejich pořadateli při tvorbě nabídky vzdělávacích programů či zapojení do evropských vzdělávacích programů věnujících se seniorské problematice. Další opatření jsou věnována ostatním formám vzdělávání seniorů: např. zakládání akademií třetího věku od celostátní po lokální úroveň, či zapojení nestátních subjektů do těchto aktivit.

Přijetí komplexního programu přípravy společnosti na stárnutí bylo prvním krokem. Jak jsou navrhovaná opatření týkající se univerzit třetího věku plněna ve skutečnosti je uvedeno v páté kapitole.

⁴³ Tyto oblasti jsou: etické principy, přirozené sociální prostředí, pracovní aktivity, hmotné zabezpečení, zdravý životní styl a kvalita života, zdravotní péče, komplexní sociální služby, společenské aktivity, vzdělávání a bydlení. Viz (Národní program..., 2002).

⁴⁴ Naproti tomu určitou nevýhodou je, že zodpovědnost za naplňování jednotlivých bodů programu nesou ministerstva a větší pozornost není věnována implementaci programu samosprávnými orgány na úrovni krajů.

⁴⁵ Výňatek části Národního programu přípravy na stárnutí týkající se vzdělávání je uveden v Přílohách.

4.2. Celoživotní učení⁴⁶

Ačkoli je celoživotní učení chápáno jako součást a nástroj koncepce aktivního stárnutí, vyvíjelo se toto pojetí samostatně jako v rámci vzdělávací politiky. Jak uvádí Palán, vytvoření koncepce celoživotního učení bylo v 70. letech vyvoláno všeobecnou a vřezasahující rychlou dynamikou změn s bezprostředním působením jejich důsledků.⁴⁷ A jeho opodstatněnost se čím dál tím více ukazuje ve světě, který je pod vlivem trendů jako jsou globalizace, stárnoucí populace, rozšiřování IT technologií, změny na trhu práce (nezaměstnanost, proměna profesních a kvalifikačních struktur) či v rámci kultur a rodiny⁴⁸. Obrat proti tradičnímu pojetí vzdělávání je charakterizován skutečností, že: „*všechny možnosti učení – ať už jsou v tradičních vzdělávacích institucích v rámci vzdělávacího systému, či mimo ně – jsou chápány jako jediný propojený celek, který dovoluje rozmanité (...) přechody mezi vzděláváním a zaměstnáním (...) kdykoli během života.*“ (Palán, 2006, s.26).⁴⁹

Východiskem celoživotního učení je podle OECD nutnost přechodu k „učícím se společnostem“, ve kterých se všem dostávají rovnocenné příležitosti k učení⁵⁰. Toto pojetí pak může přispívat k naplnění několika systémových cílů: „*podpoře osobního rozvoje, včetně využívání mimopracovního času (čítaje v to i období důchodové), posilování demokratických hodnot, kultivaci života komunit, udržování sociální soudržnosti a prosazování inovací, produktivity a hospodářského růstu*“ a také přispívat k „*prolamování kruhu znevýhodnění a společenské marginalizace*“ (Celoživotní učení..., 1997, s.19-20). Podobně jako v koncepci aktivního stárnutí je i pro realizaci úspěšnou realizaci této koncepce důležité zapojení mnoha aktérů – studujících všeho věku, veřejných i soukromých poskytovatelů vzdělání, zaměstnavatelů, státních orgánů aj. – prostřednictvím aktivního partnerství, v němž je přenášena zodpovědnost od státu směrem k dalším aktérům. Mezi další dva základní prvky, vedoucí k prosazení strategie celoživotního učení, OECD zařazuje jednak zdokonalování počátečního vzdělávání v rámci školské soustavy tak, aby lidé po jeho opuštění byli nadále motivováni a schopni se učit a také usnadnění přechodů mezi učením a pracovním zapojením⁵¹.

⁴⁶ V češtině se používají dva termíny, jejichž význam je víceméně totožný - *celoživotní vzdělávání* a *celoživotní učení*. Vzhledem k blízkosti k původnímu anglickému termínu *lifelong learning*, používám v této práci termín *celoživotní učení*, neuvádí-li původní zdroj jinak.

⁴⁷ (Palán, 2006, s.26-27)

⁴⁸ Viz (Celoživotní učení..., 1997, s.35-46)

⁴⁹ Zahrnuty jsou tak všechny formy učení: formální (vzdělávání se uskutečňuje v rámci školské soustavy a vede k určitému stupni vzdělání), neformální (vzdělávání dospělých, jež se uskutečňuje v institucích mimo školskou soustavu) i informální (ležící zcela mimo institucionální učení) Viz (Ibid, s.19), (Palán, 2006, s.31-32).

⁵⁰ V pojetí OECD je zdůrazněno celoživotní učení *pro všechny*, podle něhož by „všichni měli být schopni, motivováni a aktivně stimulováni po celý život se učit“. Viz (Celoživotní učení..., 1997, s.19).

⁵¹ Viz (Ibid, s.20-22)

4.2.1. Vzdělávání seniorů v rámci celoživotního učení

Vzdělávání seniorů spadá v rámci celoživotního učení pod další vzdělávání dospělých, které je však většinou zaměřeno hlavně na dosažení dostatečné kvalifikace a kompetencí nutných pro udržení se na trhu práce. Proto tedy stojí v současnosti vzdělávání seniorů poněkud stranou, neboť se implicitně předpokládá, že k udržení účasti na trhu práce neslouží. Ačkoli se jedná o periferii vzdělávání dospělých, podle OECD, již značně velká poptávka po této formě vzdělávání nadále stále stoupá a platí, že je „orientována spíše do sféry osobního rozvoje než na hospodářské cíle“ (Ibid, s.37). To však neznamená, že by osobní rozvoj byl považován za méně hodnotný, neboť jak je dále uvedeno: „rozvíjení tvůrčího a adaptivního potenciálu všech jedinců má hodnotu samo o sobě: přispívá k sociálnímu a hospodářskému začleňování není jediným imperativem.“ (Ibid, s.45). Důvody, proč by měl stát podporovat a zabezpečovat adekvátní příležitosti učení pro starší dospělé, ačkoli neslouží k profesnímu vzdělávání, jsou podle OECD zejména v možnostech snížení či oddálení vzniku závislosti, neboť lidé více než kdy dříve potřebují disponovat vědomostmi, gramotností a analytickými dovednostmi, které jim umožňují orientovat se v rychle se měnícím světě (Ibid, s.37, 45). Jak také uvádí publikace CESESu: „Vzdělávání seniorů, které je dnes chápáno jen jako zvýšení kvality života ve stáří, se stane společenskou nutností.“ (Putování, 2003, s.62)

Podle jedné z definic se aktivní stárnutí sestává ze zdraví, zapojení do celoživotního učení, práce, dobrovolnictví a volného času, přičemž celoživotní učení je jedním z doporučených nástrojů dosažení aktivního stárnutí⁵², pak lze očekávat, že koncepce aktivního stárnutí bude působit na postupnou přeměnu vzdělávání starších lidí tak, aby představovalo přínos nejen v osobním obohacení života seniorů, ale také umožňovalo jeho pozdější využití, ať již na trhu práce nebo v rámci dobrovolných aktivit. Jak ukazují data⁵³, zapojení lidí do dalšího vzdělávání s věkem klesá a v důchodovém věku je takřka nulové. Lidé si zatím neosvojili návyk na učení po skončení formálního vzdělávání. Nadcházející generace důchodců se však v této oblasti pravděpodobně budou lišit od svých předchůdců, neboť se dá očekávat, že většina z nich se potřebě dalšího učení ve svém životě nevyhne. Prozatím jsou tak i univerzity třetího věku a jejich cíle chápány spíše tradičněji, tedy jako zaměřené na poskytnutí pocitu osobního uspokojení a rozvoje, než jako na instituce poskytující znalosti a dovednosti využitelné na trhu práce. Na druhou stranu, lze chápat podporu koncepce celoživotního učení dalším formám vzdělávání jako příležitost pro rozvoj seniorského vzdělávání jako celku a univerzit třetího věku jako jejich součástí.

⁵² Viz (Schoenmaeckers, 2005, s.160)

⁵³ Viz (Novotný, 2006), (Hloušková, 2006) (Rabušic,2006)

4.2.2. Celoživotní učení v Evropské unii

Evropská komise se zabývá prosazením celoživotního učení ve vícero dokumentech. Pro vytvoření společné evropské strategie pro realizaci celoživotního učení bylo schválení *Memoranda o celoživotním učení* v roce 2000 a přijetí dokumentu *Making a European area of lifelong learning a reality* v roce 2001. Oba dokumenty obsahují konkretizaci způsobů dosažení cílů Lisabonské strategie Evropské unie, podle níž má být EU společností založenou na znalostech a díky tomu i nejkonzkurenceschopnější a nejdynamičtější ekonomikou na světě do roku 2010. Pro EU tak celoživotní učení představuje jeden z nástrojů pro zajišťování optimálního hospodářského a sociálního rozvoje. V pojetí EU má celoživotní učení⁵⁴, vést ke zlepšení dovedností a kompetencí tak, aby všichni lidé měli příležitost adaptovat se na změny odehrávající se evropských společnostech, což se podstatně dotýká právě například seniorů.,

4.2.3. Česká republika a koncepce celoživotního učení

Také na přípravu plánů realizace celoživotního učení u nás měly již před vstupem ČR do EU vliv doporučení Evropské komise. Postupně tak byly přijímány dokumenty týkající se rozvoje vzdělávání - jak v užším pojetí, zaměřeném na rozvoj vzdělávací soustavy,⁵⁵ tak v širším pojetí zaměřeném na celoživotní učení⁵⁶. Je však patrné, že pokud vůbec existuje nějaký zájem o změny ve vzdělávání⁵⁷, prosazuje se spíše v počátečním vzdělávání a nikoli v dalším vzdělávání. Tudíž orientace na celoživotní učení a vytváření společnosti vědění je značně slabá. To dokládá nejen přijetí Strategie celoživotního učení ČR až v roce 2006, ale také nedostatečná či spíše žádná legislativní ustanovení ošetřující tuto oblast, absence systému uznávání absolvování různých forem celoživotního učení, neexistence orgánu věnujícího se rozvoji celoživotního učení a také nesledování statistických údajů o účasti na celoživotním učení. Faktický nezájem o rozvoj koncepce celoživotního učení tak vede k pochybnostem o reálné podpoře dalšího vzdělávání, tím spíše, jedná-li se o vzdělávání, jehož cílem primárně není účast na trhu práce.

⁵⁴ Hlavní cíle CŽU podle EU jsou: aktivní občanství, osobní rozvoj, sociální inkluze a zaměstnanost. K tomu *Memorandum* vytyčuje šest klíčových oblastí vedoucích k uvedení celoživotního učení do praxe: 1. stálý přístup k učení pro získávání a obnovování dovedností potřebných pro trvalou účast ve společnosti znalostí, 2. zvýšení úrovně investic do lidských zdrojů, 3. rozvoj efektivních metod vyučování a učení, 4. zlepšení pojmání a hodnocení účasti na vzdělávání a jeho výsledků, 5. zajištění přístupu k informacím a poradenství o příležitostech k učení pro každého v každém věku, 6. poskytování příležitostí k celoživotnímu učení co nejbližší lidem, tj. v obcích nebo prostřednictvím využití IT. Viz (*Memorandum...*, 2000). (*Strategie...*, 2006, s.9-14)

⁵⁵ Národní program rozvoje vzdělávání v ČR - Bílá kniha (2001), Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje výchovně vzdělávací soustavy ČR (2002). Aktualizace koncepce reformy vysokého školství (2006).

⁵⁶ Strategie rozvoje lidských zdrojů v ČR (2003), Strategie celoživotního učení ČR (2006)

⁵⁷ Jak uvádějí k otázce reformy Kalous a Veselý: „Přes oficiální ujištění a proklamace stojí české školství na okraji zájmu. Bylo zpracováno velké množství návrhů reformy, které se většinou vůbec nerealizovaly. V jádru neschopnosti skutečné akce je víra, že náš vzdělávací systém je v zásadě dobrý a žádné reformy nepotřebuje.“ (Kalous, Veselý, 2006, s.30)

5. Univerzity třetího věku v České republice

Ačkoli univerzity obecně představují nejvyšší stupeň formální vzdělávací soustavy, univerzity třetího věku (U3V) nejsou završením vzdělávacích institucí pro seniory. Spíše reprezentují jediné ucelené vzdělávací programy nabízené v rámci dalšího vzdělávání seniorům. Proto se tato kapitola nejprve zabývá analýzou vývoje a současného stavu univerzit třetího věku, a to v kontextu celého vzdělávacího systému a také z perspektivy již rozebraných koncepcí aktivního stárnutí a celoživotního učení. Na konci kapitoly jsou pak diskutována východiska jejich dalšího možného rozvoje.

5.1. Historie vzniku univerzit třetího věku v Evropě a ČR

Vznik univerzit třetího věku lze spatřovat v návaznosti jednak na různé osvětové kurzy určené seniorům a také na rozvoj dalšího vzdělávání v průběhu 60. a 70.let. Ačkoli univerzity třetího věku mají vícero rozmanitých podob – od svépomocných spolků až po vlastní seniorské univerzity či v mezigeneračním pojetí - základní rozlišení panuje mezi britským a kontinentálním typem. Zatímco kontinentální typ U3V, který vznikl z iniciativy Pierra Vellase, při Univerzitě společenských věd v Toulouse v roce 1972, představuje pojetí, v němž jsou U3V v nějaké podobě propojeny s vysokými školami. Britský typ U3V, vzniklý v 80.letech, navazuje na koncepci tzv. otevřených univerzit (open universities) a má charakter svépomocných spolků seniorů věnujících se různým činnostem podle zájmů konkrétních členů – což může sahát od přednášek věnovaných historii a umění, po degustaci vín a šití oděvů.⁵⁸ Také v zaměření se oba typy liší, kontinentální typ většinou zahrnuje kurzy či programy s odborným zaměřením na univerzitní úrovni, které se zejména zaměřovaly převážně na medicínské oblasti, britský typ je, jak již bylo výše uvedeno, mnohem uvolněnější zaměřený více na každodenní činnosti, kulturu či historii a naopak postrádá zaměření na lékařskou vědu. Variace kontinentálního typu U3V, přizpůsobené a vycházející z již existující struktury vzdělávacího systému v té které zemi, se rychle rozšiřovaly v rámci celé Evropy a již v roce 1980 existovalo na 100 univerzit třetího věku, velmi rozšířené byly právě ve Francii, ale také například v Polsku. Východiskem pro zakládání univerzit třetího věku bylo, podle Haškovcové, vytvoření druhého životního programu pro ty staré lidi, kteří buď dříve studovat nemohli, nebo sice studovali, ale mají zájem nadále se vzdělávat (Haškovcová, 1989, s.144).

⁵⁸ Viz (Slípka, 2004, s.18-20) , (Formosa, 2000, s.321), (Haškovcová, 1989, s.144-149).

Podobně vznik univerzit třetího věku v tehdejším Československu v roce 1986 byl spjat s lékařskými fakultami a to hned na třech místech - Palackého univerzitě v Olomouci a v Praze a Plzni na Univerzitě Karlově. Postupně se k organizování univerzit třetího věku přidávaly další fakulty, vysoká technická učení či školy neuniverzitního typu. Počáteční zaměření na medicíně blízké obory a přetrvání jejich dominance až do 90.let nás může vést k úvahám, zda takové zaměření nebylo svým způsobem ageistické, zvláště pokud byl jeho základem předpoklad, že zájmy starých lidí se týkají hlavně otázek (vlastního) zdraví. Tuto domněnku by mohlo dokládat například zdůraznění ohledů na medicínské aspekty udržení aktivity ve starším věku, při přípravě kurzů U3V⁵⁹. Tato orientace ovšem mohla být ovlivněna napojením vznikajících U3V na předchozí nabídku vzdělávací a osvětové činnosti pro starší lidi, na jejichž přípravě se podílel zejména Čs.červený kříž.

Již od samotného vzniku byl mezi seniory o univerzity třetího věku veliký zájem, často přesahující nabízené kapacity. Poptávka po U3V kontinuálně narůstala až do dnešní doby, přičemž vývoj nabídky závisel na šíři podpory, kterou této formě poskytuje ministerstvo školství, a tedy ne vždy odpovídal na nárůst vzdělávacích potřeb mezi seniory. Jedním z důvodů narůstajícího zájmu byla i skutečnost, že U3V představovaly na tehdejší dobu ojedinělou možnost účasti na setkávání nad odborným tématem, navíc odehrávajícím se vysoce společensky oceňované akademické půdě⁶⁰.

Vznik specifických vzdělávacích institucí, zaměřených jen na populaci seniorů, v rámci dalšího vzdělávání by z dnešního pohledu na jednu stranu bylo možné považovat za krok vylučující seniorskou populaci z jiných forem vzdělávání, pravdou ale zůstává, že v době svého vzniku tento krok naopak umožnil a podpořil vstup seniorů jak do procesu učení, tak také do aktivního způsobu trávení času, který navíc má - na rozdíl od vlažného přijímání jiných činností vykonávaných seniory - společensky uznávanou hodnotu.

5.2. Vymezení univerzit třetího věku v České republice

Protože univerzity třetího věku nejsou, ani přes své úzké sepětí s veřejnými vysokými školami, součástí soustavy formálního vzdělávání (nejsou totiž zařazeny ani v mezinárodní klasifikaci ISCED), je i jejich zakládání, vymezení, podoba studijních programů a forma jejich ukončení do značné míry arbitrární a závisí na iniciativě konkrétních osob. Charakteristickým rysem univerzit třetího věku v České republice, odlišujícím U3V od jiných forem vzdělávání seniorů, je právě jejich napojení na univerzity a fakulty veřejných vysokých

⁵⁹ Například tvrzení Haškovcové, podle něž: „*Program (U3V) byl koncipován tak, aby respektoval medicínské, sociokulturní a sociální elementy, důležité pro udržení aktivity stárnuícího člověka.*“ (Haškovcová, 1989, s.145).

⁶⁰ Viz (Haškovcová, 1989, s.145)

škol⁶¹. Jak uvádí Slípka: „*Naše univerzity třetího věku neopustily, na rozdíl od univerzit třetího věku v sousedních státech, univerzitní charakter výuky seniorů,*“ a dále dodává: „*V tom je především jejich pozitivní specifikum, z něhož nesmíme nikdy slevit.*“ (Slípka, 2004, s.20)

5.2.1. Srovnání univerzit třetího věku s jinými formami vzdělávání seniorů

Nabídka vzdělávacích programů pro seniory v ČR se neomezuje pouze na univerzity třetího věku. Dlouholetou tradici mají také tzv. akademie třetího věku, akademie volného času, centra celoživotního vzdělávání nebo Rozhlasová akademie třetího věku, působící často v rámci veřejných institucí jako jsou knihovny, muzea či kulturní organizace. V rámci těchto akademií jsou pořádány buď jednotlivé přednášky, cykly přednášek nebo tematicky zaměřené kurzy, nicméně jejich zaměření bývá ve srovnání s univerzitami třetího věku o něco méně odborné a také obvykle na své účastníky nekladou určité nároky podmiňující buď účast v kurzu a nebo jeho úspěšné dokončení. Vedle akademií se v posledních letech objevují možnosti vzdělávání pro seniory, poskytované neziskovými a veřejně prospěšnými organizacemi. Většina z nabízených kurzů⁶² je zaměřena na osvojení dovedností v používání informačních technologií a je dostupná v mnoha městech ČR, tedy nikoli jen v těch největších. Pestrou nabídku kurzů pro seniory nabízejí v Praze například občanská sdružení jako Remedium a Život 90, v němž jsou kurzy organizovány seniory pro seniory, čímž se mimochodem blíží jednomu z cílů aktivního stárnutí – dobrovolnické aktivitě v rámci komunity. Kromě těchto forem ještě existují tzv. kluby důchodců, jež nabízejí více zájmově zaměřený program (poznávací zájezdy, ruční práce, besedy s lékařem, tréninky paměti aj.), čímž se tak blíží pojetí svépomocných U3V britského typu⁶³.

Významnou výhodou neuniverzitních forem vzdělávání pro seniory je právě jejich relativně široká dostupnost v menších městech a také koncipování kurzů tak, aby neodrazovaly potenciální účastníky svou náročností a naopak jim umožnily doplnit si kompetence v oblasti IT⁶⁴. Proto lze považovat tyto formy vzdělávání nadále za velmi důležité, neboť umožňují zvládnutí nově požadovaných kompetencí, alespoň na základní

⁶¹ Teoreticky či výhledově nic nebrání vzniku U3V na soukromých vysokých školách, pro jejichž vytváření je v současnosti zřejmě nejpodstatnější bariérou finanční náročnost pro účastníky. Viz také (Čiháček, 2006)

⁶² Například rozsáhlý projekt působící i v regionech „Školička internetu pro seniory“, jehož se zúčastnilo již více jak 3500 seniorů, provozuje nadační fond Elpida. Život 90 uskutečnil mobilní projekt „Internet pro seniory“, také další menší projekty rozšiřující informační gramotnost na lokální úrovni získaly podporu projektu PHARE.

⁶³ Viz (Čornaničová, 1999, s.39-49)

⁶⁴ Důvodů nižší informační gramotnosti (v této souvislosti se někdy hovoří o tzv. digitální propasti) právě mezi seniory je více. Jednak se většina z nich s IT technologiemi během své pracovní kariéry nesetkala, což také vede k nižší vybavenosti IT v domácnostech seniorů, čímž ovšem mají menší možnost se práci s IT naučit.

úrovni a také bez podmínek omezujících vstup, a představují také aktivní způsob trávení volného času. Na druhou stranu, zaměřit se pouze na rozvoj těchto forem vzdělávání, na úkor univerzit třetího věku, by bylo krokem zpět. Jednak vzhledem k heterogenitě zájmů a úrovní jejich odbornosti mezi seniory a taktéž z pohledu koncepce celoživotního učení, podle níž by měly být různé úrovně vzdělávání dostupné všem lidem v jakémkoli věku. Omezování stávajících programů či nedostatečná podpora U3V, ať už z jakýchkoli důvodů (například kvůli malému užítku pro zaměstnanost) by tudíž nejspíše vedla k vylučování starších lidí ze společnosti pouze na základě jejich předpokládané neproduktivity na rámci trhu práce a k omezování možností jejich osobního rozvoje, který však představuje hodnotu sám o sobě.

5.2.2. Východiska, cíle, koncepce a aktéři U3V

Jak již bylo řečeno výše, vznik a rozvoj univerzit třetího věku se do značné míry odvíjel od individuální iniciativy jednotlivých osob, které usilovaly o vytvoření U3V na konkrétních univerzitách, fakultách a školách. Svým způsobem živelný vznik U3V⁶⁵ charakterizuje i ne zcela jednoznačně definované záměry a cíle s nimiž byly U3V zakládány. Dá se také říci, že deklarace cílů univerzitního vzdělávání určeného seniorům a úsilí o jejich realizaci, nevycházelo v době svého vzniku z nějaké strategie či plánu rozvoje (ať již terciálního nebo celoživotního vzdělávání), ale vzešlo zejména od odborníků věnujících se problematice seniorů ve společnosti, v čemž bylo podporováno zájmem seniorů o již tehdy dostupné formy vzdělávání. Především nové poznatky v geriatрии, poukazující na pozitivní vliv vzdělávání seniorů na vysokoškolské úrovni a zároveň v prostředí, v němž se mohou přirozeně setkávat s dalšími generacemi⁶⁶, tak představovaly východisko pro zakládání univerzit třetího věku právě v podobě, v jaké vznikly.

Dalším východiskem pro koncipování univerzit třetího věku jsou samozřejmě samotné vzdělávací potřeby seniorů, které jsou velmi různorodé a sahají podle Bočkové s Petřkovou: „od potřeby „porozumět době“, přes potřebu kompenzovat pokles výkonnosti a připravit se na vlastní stáří až k potřebě pevnější struktury a řádu, kterou v předcházejícím životním období uspokojovalo začlenění v pracovní činnosti.“ (Bočková, Petřková, 1997, s.65)

Obecným cílem U3V samozřejmě bylo a je umožnit starým lidem aktivní způsob trávení volného času studiem. Ale v názoru na to, co jaké má mít toto studium cíle a co má seniorům a společnosti přinášet, se jednotliví odborníci, zabývajícími se U3V, různí. Haškovcová například cíl vzdělání ve stáří pojímala, jako smysluplnou kultivaci času

⁶⁵ Ostatně tomu odpovídá i poněkud chaotický vznik U3V, které vznikaly jak samostatně při jednotlivých fakultách, tak zároveň i při univerzitách. Tato asymetrická struktura zůstala zachována dodnes např. na UK.

⁶⁶ Viz (Haškovcová, 1989, s.145)

stárnoucích dní, nikoli jako vybavení studenta seniora informacemi pro dobývání světa (Haškovcová, 1989, s.152). Podrobněji jsou cíle popsány ve sborníku z konference o U3V z roku 2004: „*Hlavním záměrem univerzit prvních třetího věku nebylo rozšíření vědomostí seniorů, ale stimulace jejich zájmu o praktické aplikace nových poznatků, o aktivní přístup k životu i současnému dění ve společnosti*“ (Vzdělávání seniorů, s.39) Jiní autoři pro změnu zdůrazňují cíle zahrnující sociální a duchovní aspekt, tedy zvýšení sociální aktivity seniorů, která je ve srovnání s předchozími životními etapami nižší.⁶⁷ Absenci shody ohledně cílů, právním postavení a formě kurzů U3V dokládá i vyjádření tajemnice Asociace univerzit třetího věku L.Shromáždilové, to je: „*velmi kontraverzní otázka, na kterou má předsednictvo AU3V určitý názor. Zatím však bylo dosaženo všeobecného souhlasu pouze v jediném bodě: Právo na používání názvu U3V má instituce, která je nějakým způsobem spojena s řádně akreditovanou VŠ v ČR.*“ (Shromáždilová, 2007)⁶⁸.

Právě úsilí o realizaci myšlenek celoživotního učení v rámci celé vzdělávací soustavy ovlivnilo univerzity třetího věku. Postupně docházelo k orientaci a začleňování existujících struktur U3V jako součástí systému celoživotního učení. Koncepční pojetí pak přineslo změny v oblastech vymezování cílů, tak i na ně navazujících plánů jejich implementace a střednědobých či dlouhodobých strategií rozvoje U3V. Univerzity třetího věku tak v dnešní době nemají být pouze jedna z forem aktivního trávení času starými lidmi, ale samy o sobě mají sloužit k rozvoji aktivního stárnutí jako takového a zároveň mají právě seniorům poskytovat informace a dovednosti, které jim umožní zůstat zapojení do společenského života a naplňovat tak cíle celoživotního učení.

Nicméně reálné dopady začlenění univerzit třetího věku do rámce celoživotního učení, ještě stále zatím nejsou nijak výrazné. Jak píše Vlk: „*Zatím se zdá, že v oblasti celoživotního učení a dalšího vzdělávání mnohé instituce terciálního vzdělávání nevyužívají dostatečně potenciálu, který se jim nabízí,*“ a proto: „*bude téměř nezbytné, aby se systém terciálního vzdělávání orientoval také na takzvané netradiční studenty – starší, již zaměstnané. V tomto směru je velkou výzvou přizpůsoben stylu a obsahu výuky této cílové skupině.*“ (Vlk, 2006, s.105.). Nevyužití potenciálu rozvoje U3V ale i dalších forem celoživotního učení nejen na vysokých školách, ale také na dalších úrovních vzdělávání, může být mj. důsledek skutečnosti, že *Strategie celoživotního učení ČR* byla přijatá až v roce 2006, a také rozvojové programy na jeho podporu byly připraveny relativně pozdě. Podobně

⁶⁷ (Bočková, Petřková, 1997, s.65)

⁶⁸ Viz též Zápis z jednání Valného shromáždění Asociace univerzit třetího věku ČR z 13.11.2003. Dostupný z WWW <<http://au3v.vutbr.cz/zapisy.php>>.

chybí i širší legislativní ukotvení celoživotního učení v samotném zákonu. *Strategie celoživotního učení ČR* se sice otázce univerzit třetího věku věnuje, ale její slabinou je fakt, že namísto alespoň rámcového vymezení dalšího vývoje univerzit třetího věku, se omezuje pouze na konstatování, že: „*Bohaté aktivity s velmi dobrou kvalitou vykazují téměř všechny veřejné vysoké školy v oblasti vzdělávání seniorů. Tzv. univerzity třetího věku jsou dnes již považovány za tradiční činnosti vysoké školy a je o ně velký zájem ze strany seniorů.(...) Velký zájem o účast na vzdělávacích aktivitách univerzity třetího věku, a jejich vysoký standard, je do značné míry ovlivněn také nemalou finanční podporou státu.*“ (Strategie, 2006. s.35). K tomu bych lze říci, že výraznější finanční podpora určená pro rozvoj U3V existuje až v posledních několika letech, a ve srovnání s výdaji na jiné vzdělávací instituce lze pochybovat, zda je opravdu „nemalá“. Ve Strategii je dále zmíněno, že: „*vzdělávání starších osob má svůj význam z hlediska jejich uplatnění na trhu práce.*“ (Ibid, s.35) Což v současné také nelze považovat za skutečnost, ale spíše za přání do budoucna, pro jehož naplnění ještě bude třeba značného úsilí (mj.třeba vypracování strategií, které k budou navrhovat konkrétní opatření pro to, aby se uplatnění znalostí z takového vzdělávání na trhu práce stalo skutečností), jdoucího za rámec konstatování, že: „*Je zřejmé, že efektivní uplatnění starších osob na trhu práce bude také vyžadovat rozšíření a diverzifikaci nabídky dalšího vzdělávání poskytovaného vzdělávacími institucemi terciárního sektoru.*“ (Ibid, s.35)

Otázka směřování U3V se dotýká i úrovně vzdělávání a jejich místa v organizační struktuře vysokých škol. Jak podotýkají Bočková a Petřková je: „*U3V možno pojímat jako vysokou školu se všemi atributy a jedinou významnou proměnnou veličinu představují studující – senioři, nebo ji chápat jako zcela specifickou formu vzdělávání, která má odlišné představy o cílech, obsazích, způsobech, výsledcích studia a také o účastnících tohoto vzdělávání. Současný stav v ČR inklinuje spíše k druhému pojetí.*“ (Bočková, Petřková, 1997, s.67). Skutečností je, že univerzity třetího věku nemají nijak zvlášť oddělenou organizační strukturu od svých mateřských univerzit a fakult. Což může být právě vzhledem ke koncepčnímu pojetí vzdělávání seniorů nevýhodou, neboť například další směřování a koncepci rozvoje nevytváří speciální komise zabývající se U3V či celoživotním učením, ale orgány řídicí celou univerzitu či fakultu, pro které je toto téma přece jen značně okrajové ve srovnání s problematikou související s organizací prezenčního studia.

Konečně je třeba zmínit roli jediného významného aktéra, který konkrétně působí na vytyčování cílů a přípravě dlouhodobých záměrů U3V. Jedná se o Asociaci univerzit třetího věku (AU3V), založenou v roce 1993. Nutno podotknout, že paralelní organizace, zastupující zájmy studentů – seniorů, prozatím neexistuje a Kluby absolventů působící při jednotlivých

U3V tuto roli neplní. Tato skutečnost pravděpodobně souvisí jednak s již výše zmíněnou nerozvinutou organizační strukturou samotných U3V, vzhledem k jejíž absenci se samozřejmě nemohou na správě U3V podílet ani senioři na jednotlivých školách, a dále taktéž s obecně nízkou úrovní výskytu partnerských organizací a participace v nich ve vzdělávání i v jiných oblastech veřejného života, jež jsou prosazovány právě například Evropskou unií v rámci koncepce aktivního občanství. Asociace univerzit třetího věku sdružuje většinu veřejných vysokých škol poskytujících vzdělání ve formě U3V a hraje důležitou roli pro šíření myšlenek U3V a zpracování podkladů vedoucích k integraci U3V do dokumentů rozvíjejících celoživotní učení ve spolupráci s MŠMT. V současné době tak například zpracovává *Dlouhodobý záměr U3V v České republice*, jehož přípravy byly prodlouženy do září 2007. *Dlouhodobý záměr* by měl na období dalších 10 let definovat a řešit výukové programy U3V a jejich strukturu, legislativní otázky, problémy akreditace a certifikace, dlouhodobě udržitelné zdroje financování, formy a metody seniorského vzdělávání, publicitu a propagaci v široké veřejnosti a vzájemnou spolupráci.⁶⁹

Právě AU3V je také zastřešující organizací pro přípravu rozvojových projektů, na jejichž základě získávají jednotlivé U3V finanční podporu od ministerstva školství. AU3V se zabývá také výzkumem problematických otázek souvisejících s činností U3V. Výrazný nárůst studijních programů U3V v posledních letech s sebou totiž přináší Podle Usnesení Valného shromáždění AU3V, rozkvět seniorského vzdělávání v ČR přináší řadu problémů legislativního, organizačního i akademického charakteru, kvůli nimž je potřeba zahájit dialog s kompetentními pracovníky MŠMT o potřebných změnách v legislativě i vnitřních předpisech jednotlivých vysokých škol⁷⁰. Těmito komplikacemi se však například *Strategie celoživotního učení ČR* vůbec nezabývá.

5.2.3. Realizované studijní programy, jejich forma a rozsah a podmínky

Navzdory počátečnímu zaměření programů U3V především na medicínskou oblast, existují v současnosti univerzity třetího věku na téměř všech typech vysokých škol – jak na všemožných fakultách univerzit, tak i na vysokých technických učeních, ekonomických a chemicko-technologických školách, či zemědělských a veterinárních univerzitách⁷¹. Kurzy U3V mohou být uskutečňovány v rámci nabídky celoživotního vzdělávání a jejich obsah

⁶⁹ Viz (Shromáždilová, 2007) a Usnesení konference „Současnost a perspektivy seniorského vzdělávání na vysokých školách v ČR a v Evropě“, 6. 6. 2007. Dostupný z WWW <<http://au3v.vutbr.cz/zapisy.php>>.

⁷⁰ Viz Usnesení z VS AU3V ze 17.1.2006. Dostupný z WWW <<http://au3v.vutbr.cz/zapisy.php>>.

⁷¹ Viz Příloha Seznam členů Asociace univerzit třetího věku

přítom vychází z akreditovaných studijních oborů a programů na dané vysoké škole⁷². Forma kurzů má oproti prezenčnímu studiu na vysoké škole odlišný průběh – účastníci nemají statut studenta vysoké školy, přednášek je méně - zpravidla se konají v týdenní či čtrnáctidenní periodicitě nebo blokově. Naprostá většina kurzů je připravena přímo pro seniory. Výjimku tvoří pojetí U3V na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy, kde jsou všechny kurzy na fakultě přístupné společně, jak pro studenty prezenčního studia, tak pro studenty – seniory, v rámci tzv. Dialogu generací⁷³.

Představu o rozmanitosti nabízených oborů a forem studia si lze učinit například ze sborníků z konferencí pořádaných Asociací univerzit třetího věku nebo z webových stránek jednotlivých univerzit a fakult. Škála nabízených oborů se postupně rozšiřovala od medicínských, přes humanitní, přírodní a společenské vědy až po technické obory. V posledních letech se pak prudce rozvinula zejména nabídka technicky zaměřených programů, věnujících se zejména práci s novými informačními technologiemi, kterým se též dostalo výrazné finanční podpory ze strany ministerstva školství prostřednictvím rozvojového programu. Vůbec využití IT v rámci výuky je v kurzech U3V poměrně rozšířené, ovšem zatím jen ve velmi omezené míře jsou využívány možnosti e-learningu – a pokud ano, bývá to zpravidla v návaznosti na kurzy orientované na IT. Na univerzitách třetího věku se tak v dnešní době můžeme setkat například s těmito obory a programy: biologie člověka, zdravý životní styl, člověk ve zdraví a nemoci, mezigenerační dialog, historie, psychologie, filosofie, dějiny umění, náboženské otázky, antropologie, mineralogie, zoologie, geografie, ochrana životního prostředí, zemědělství, ekonomie, finance, politologie, mezinárodní vztahy, ČR v rámci Evropské unie, potraviny a výživa, chemie a společnost, technika a výroba v 21.století, metalurgie, kurzy práce s PC nebo práce se specializovanými programy (Photoshop, CSS styly aj.)⁷⁴.

V pojetí kurzů U3V se jednotlivé univerzity a fakulty značně liší. Zatímco některé U3V pořádají jednosemestrální tématické kurzy, jež na sebe někdy, ale nikoli nutně, navazují. Jiné otevírají dvou až čtyřleté⁷⁵ ucelené kurzy zaměřené na prohloubení znalostí v jednom oboru. Velmi rozdílné jsou i požadavky podmiňující úspěšné zakončení kurzu či programu, na jehož základě účastníci obdrží osvědčení o absolvování kurzu, které však neplatí jako oprávnění k určité činnosti. Zatímco na některých školách či v některých kurzech postačuje nadpoloviční účast na přednáškách, jiné formy atestace jsou například aktivita v průběhu

⁷² Viz (Strategie, 2006, s.35).

⁷³ Viz Webové stránky U3V při HTF < <http://www.htf.cuni.cz/item/celozivotni-vzdelavani?page=2>>.

⁷⁴ Informace o kurzech a programech U3V vycházejí z webových stránek jednotlivých U3V.

⁷⁵ Většinou se delší programy dělí na základní (dvouletý) a navazující specializovaný kurz.

semestru či v závěrečné diskusi, příprava projektu, napsání písemného testu, zpracování seminární práce nebo absolvování ústní zkoušky.⁷⁶

Bohužel přesné statistiky či rozsáhlejší výzkumy zaměřené na zjištění počtu účastníků kurzů U3V, jejich charakteristik a dalších informací prozatím chybí. Jednotná metodika v této oblasti neexistuje, tudíž vysoké školy vykazují údaje o celoživotním učení a jeho formách podle svého uvážení. Ani Asociace univerzit třetího věku nemá k dispozici přesné údaje alespoň o rozsahu počtu účastníků U3V. Ten lze alespoň odhadovat z počtu U3V a rozsahu kapacit jimi nabízených kurzů, které se pohybují v řádech od desítek.

Podle vyjádření tajemnice AU3V L.Shromáždilové: „*AU3V ČR údaje (o počtech účastníků, formách kurzů, počtu vyučujících, formách atestací aj.) sbírá, je však třeba tato čísla považovat za orientační a to z mnoha důvodů: není dosud přesně definováno, co lze počítat za kurz, co za soubor přednášek či samostatné specializované přednášky. Rovněž počty účastníků U3V lze (...) považovat za kvalifikovaný odhad, který se v současnosti pohybuje mezi 12 - 14 tis. osob.*“ (Shromáždilová, 2007). Pokud se budeme držet nižší hodnoty odhadu, je to ve srovnání s přibližně 9 tisíci účastníků za rok 2003, které uvádí Šemberová⁷⁷, značný nárůst - o 3 tisíce studijních míst určených seniorům. Výrazný nárůst kapacit U3V je však otázkou posledních několika málo let (od roku 2000)⁷⁸, kdy bylo zakládání, rozvoj a modifikace kurzů univerzit třetího věku ve srovnání s předchozími obdobími výrazně podporováno z rozvojových projektů MŠMT určených pro léta 2003-2007. Lze to považovat za dobrou zprávu vzhledem ke stagnaci či omezování programů U3V panující na konci 90.let. To bylo částečně způsobeno nezahrnutím seniorského vzdělávání do paragrafu o celoživotním vzdělávání v novém zákonu o vysokých školách přijatém v roce 1999⁷⁹.

Přijímací zkoušky na U3V se nekonají, nicméně limitem jsou kapacity kurzů U3V, které mnohdy nedostačují zájmu potenciálních účastníků. Přijetí do studia na U3V je na většině škol podmíněno dosažením důchodového věku (ale hranice se pohybují i na úrovni 50 a více let). Další podmínkou, platnou na většině škol, je ukončené středoškolské vzdělání s maturitou, ačkoli některé školy v tomto směru umožňují výjimky. Tato podmínka má svým způsobem diskriminativní charakter, protože, že značná část současná populace seniorů nemohla požadované úrovně vzdělání dosáhnout, vzhledem k direktivnímu řízení

⁷⁶ Informace o formách zakončení kurzu Viz (Vzdělávání seniorů, 2004) nebo webové stránky U3V.

⁷⁷ (Bláha, Šemberová, 2004, s.21)

⁷⁸ Viz Zpráva předsedy AU3V ČR za období 17. 1. 2006 – 20. 2. 2007 (Prof. Ing.Petr Vavřín, DrSc.). Dostupný z WWW <<http://au3v.vutbr.cz/zapisy.php>>.

⁷⁹ Viz (Pospíšilová, 1999, s.50-54)

ovlivňující strukturu tehdejšího školství ze strany komunistického režimu. Navíc důsledky této strukturální deformace v dosaženém vzdělání více postihují starší ženy, jejichž vzdělanostní úroveň je oproti stejně starým mužům významně nižší. Nicméně tato skutečnost již nebude z velké části platit pro generace nadcházejících důchodců, jejichž vzdělanostní úroveň je významně vyšší, alespoň co se týče podílu osob, jež dosáhly úplného středoškolského vzdělání.⁸⁰ Přestože je populace starších žen při vstupu na U3V částečně limitována, účast žen na kurzech U3V dlouhodobě kopíruje trend běžný i ve formách dalšího vzdělávání pro dospělé, v němž mají ženy výraznou převahu.

5.2.4. Financování

Přímo pro financování univerzit třetího věku není v rozpočtu MŠMT vymezena samostatná položka. U3V jsou tak financovány jednak z prostředků, které obdrží jednotlivé univerzity jako paušální částku a závisí tak na interním rozhodnutí univerzit a škol, jak budou obdržené prostředky rozděleny. Podstatný vliv na rozvoj U3V měla až možnost získávat prostředky z rozvojových a transformačních projektů MŠMT, které mohou U3V využívat od roku 2003. Rozvojový projekt Rozvoj infrastruktury U3V v České republice, probíhající v letech 2003-2007 tak znamenal významnou pomoc pro inovaci a rozšíření studijních programů U3V a také pro jejich vybavení informačními technologiemi (například vytvoření IT učeben určených seniorům). Tato finanční podpora se v letech 2004-2006 stabilně pohybovala na úrovni necelých 15 milionů korun⁸¹. Na předchozí projekt v současnosti navazuje projekt Modifikace infrastruktury a programů U3V běžící od následujícího roku minimálně do roku 2009. Mezi jeho cíle patří: změny v administrativní organizaci U3V, propagace U3V, vzájemná spolupráce U3V, rozvoj nových programů U3V, modifikace stávajících kurzů, vybavení IT technologiemi a mezigenerační dialog⁸².

Kromě toho částečně náklady na organizaci U3V pokrývají také poplatky placené samotnými účastníky, které se platí na všech U3V v České republice. Výše těchto poplatků se váže buď na poplatky za rok, semestr nebo za jednotlivé zapsané kurzy a pohybuje se v rozmezí od 150 Kč za rok, respektive 100 Kč za semestr, až po 1500 Kč za semestr u technicky zaměřených kurzů (speciální kurzy práce s PC)⁸³.

⁸⁰ Viz (Charakteristiky..., 2002) (Věková struktura..., 2002) (Rabušic, 2006)

⁸¹ Viz Diskuse – projektová sekce, Konference Vzdělávání na Univerzitách třetího věku v ČR“, 27.6.2006, Dostupný z WWW: <http://au3v.vutbr.cz/soubory/Zlin_2006/index.html>.

⁸² Viz Prof.Ing.Petr VAVŘÍN, DrSC: Současnost a budoucnost univerzitního vzdělávání seniorů v ČR. Dostupný z WWW: <<http://au3v.vutbr.cz/zapisy.php>>.

⁸³ Viz (Vzdělávání seniorů, 2004)

5.2.5. Hodnocení přínosů a fungování U3V samotnými studenty

Samozřejmě zásadní význam mají kurzy U3V pro jejich samotné účastníky. To dokazuje nejen jejich mimořádný zájem o přednášky a semináře, ale také značná studijní píle, kterou průběžně vykazují. Podle Haškovcové: „*Opakovaně bylo doloženo, že když staří lidé studují a tedy mají jeden z jasných společensky garantovaných programů, méně si všímají existujících obtíží stáří, lépe je překonávají a méně stůňou.*“ (Haškovcová, 1989, s.152). Nejde však jen o oddálení projevů procesu stárnutí, jak uvádí V.Jirásková, pozitivní dopad U3V nemají jen na své studenty, ale také na „druhou stranu“ - přednášející, pro něž byla zkušenost se seniory - jako jedinci s ohromným lidským potenciálem, kteří maximálně oceňují rovnocennou komunikaci, v níž nemusejí být za ty „v pozadí“ či bez role - velmi obohacující (Jirásková, 2005, s.14). Smysl U3V tak podle Jiráskové: „*není umožnit našim seniorům dohonit to, co kdy v životě zmeškali, ani zaměstnat je proto, aby přehlušili obavy z budoucnosti. Smyslem tohoto konání je starost a péče o naši společnou současnost, hledání prostorů, v nichž si můžeme porozumět, poučit jeden druhého a společně hledat řešení problémů, které nás trápí.*“ (Jirásková, 2005, s.9). Motivy pro vzdělávání seniorů spatřují Bočková s Petřkovou v: „*úsilí potvrzení sebe sama, o řízení svého vlastního života a o získání kontroly nad ním i nad prostředím.*“ (Bočková, Petřiková, 1997, s.65). Vzdělávání na univerzitách třetího věku tak naplňuje mnoho rozmanitých funkcí. Přesto se proti němu objevují námitky založené převážně na ekonomických argumentech, zpochybňujících návratnost investic do vzdělávání seniorů⁸⁴. Proti tomu se v jednom ze sborníků z konferencí AU3V namítá: „*...tato forma studia má své náklady. A my neumíme vyjádřit ekonomický přínos toho, že desítky, stovky a tisíce seniorů takto obohacují svůj život a pozměněnými formami přispívají k činorodému a barvitému životu celé společnosti.*“ (Vzdělávání..., 2004, s.47).

Jednotlivé U3V průběžně zjišťující charakteristiky, motivaci a spokojenost účastníků kurzů, částečně i z důvodu flexibilní reakce na měnící se vzdělávací potřeby. Můžeme se tak dozvědět, že pro některé z nich je studium na vysoké škole splněním dávného snu, jiní zase kvitují pozitivní přijetí ze strany přednášejících a možnost vést aktivní odborný dialog.⁸⁵ Zjišťována je například Často uváděnou motivací je touha po nových poznatecích, ale také setkání s příjemnými lidmi – jak přednášejícími tak aktivními „spolustudenty“, příležitost k věcné komunikaci nebo pocit aktivity a účelně využitého času získaný účastí v kurzu.⁸⁶ Významné je pro studenty U3V například také ovládnutí nových technologií. Jak se vyjádřila

⁸⁴ Viz například (Haškovcová, 1989, s.151)

⁸⁵ Viz (Jirásková, 2005, s. 10-11)

⁸⁶ Viz např. Webové stránky U3V ZSF JU. Dostupný z WWW: <<http://www.zsf.jcu.cz/u3v/index.htm>>.

jedna z účastnic: „Oni mě dřív považovali za takovou „babču“, ale když jsem poslala svému vnukovi e-mail, tak on za mnou přiběhl a říkal: „Babi, ty to umíš?“.“ (Vzdělávání..., 2004, s.56) O přínosu poznání, přijetí a pocitu osobní seberealizace, jehož se dostane studentům díky kurzům univerzit třetího věku, tak není pochyb.

5.3. Problematické oblasti a výzvy pro budoucnost U3V

Tato část práce uvádí přehled toho, co považují za hlavní výzvy⁸⁷, které stojí před univerzitami třetího věku v blízké budoucnosti a otázky, jež s nimi souvisejí. Na většinu z nich zatím není známa jasná odpověď, některé z nich snad zodpoví *Dlouhodobý záměr rozvoje U3V*, který je právě zpracováván. Snad tedy některé z nich budou časem reflektována i v opatřeních MŠMT a uvedena v praxi, což ale do značné míry závisí jak na vůli k jejich realizaci ze strany státních orgánů, tak na zájmu veřejnosti na jejich provedení.

5.3.1. Výzkum U3V

Podstatným východiskem mnoha dalších změn je prohloubení zájmu o problematiku univerzit třetího věku, konkrétně věnováním větší pozornosti různým výzkumům, které se na ně zaměřují. Například v oblasti rozšíření a systematizace stávajících výzkumů prováděných mezi účastníky U3V – kromě charakteristik a motivace by měla být větší pozornost věnována hodnocení kurzů samotnými seniory, jako cenná zpětná vazba využitelná pro další formování kurzů U3V. Chybí také dostupná data pro srovnání jednotlivých škol a programů, ovšem ta chybí či jsou nejednoznačná i pro prezenční studijní programy. Další výzkum by měl být také nové učební metody a porovnání vhodnosti stávajících metod používaných při vzdělávání seniorů.

5.3.2. Implementace strategických opatření v rámci celoživotního učení

Velkou výzvou je přenesení strategií celoživotního učení z oficiálních dokumentů do reality, to se však netýká jen univerzit třetího věku, ale také vzdělávací soustavy jako celku. Dokud se ze záměrů nestanou konkrétní návrhy, jejichž naplnění bude přispívat úsilí mnoha subjektů a také dostatečná finanční podpora, zůstanou U3V odkázány na iniciativu a ochotu jednotlivců.

5.3.3. Prosazování partnerství a zapojení dalších aktérů

Zamyšlení si zaslouží také zapojení dalších subjektů do partnerské spolupráce při realizaci kurzů U3V. A to jak neziskových organizací či samosprávných orgánů na regionální úrovni, tak organizací zastupujících studenty – seniory, které zatím vůbec neexistují. Mimo

⁸⁷ Uspořádání těchto výzev není dle jejich priority.

institucionálního partnerství je možné uvažovat také nad individuální spoluprací, jejímž příkladem je například zapojení samotných seniorů do příprav, organizace a realizace kurzů a aktivit určených jak pro seniory, tak třeba i pro ostatní univerzitní studenty a účastníky dalšího vzdělávání. Naopak možnosti rozvoje otevřených forem studia, jako je například Dialog generací na HTF UK, považují za málo pravděpodobnou, protože stávající kapacity vysokých škol jsou značně nedostačující i pro uchazeče o prezenční formy studia. Při tomto selektivním charakteru českých vysokých škol lze tak stěží očekávat, že by se otevřely právě skupině seniorů.

5.3.4 Dlouhodobé financování

Financování představuje jednu z nejdůležitějších oblastí, která podmiňuje existenci a rozvoj U3V. Stávající stav je značně nevyhovující, neboť trvání rozvojových projektů, z nichž plynou prostředky na rozvíjení U3V je časově omezené a není jasné, zda a v jaké podobě budou tyto projekty existovat během několika let. Je jistě možné uvažovat o zvýšení spolupodílení seniorů při nesení nákladů na organizaci studia. Takový krok by ovšem nejspíš vytvořil významnou bariéru pro vstup do studijních programů, ale na druhou stranu by možná ani nevedl k dostatečnému nárůstu finančních prostředků. Dočasným zdrojem dotací, udělovaných na jednotlivé projekty, by mohly být také fondy Evropské unie určené pro oblast vzdělávání a výzkumu.

5.3.5. Překonávání bariér vstupu do celoživotního učení

Bariéry širší účasti na vzdělávání pro seniory jsou do značné míry totožné s překážkami vstupu do dalšího vzdělávání určeného ekonomicky aktivním lidem. Mezi ty patří zejména: nedostatek finančních prostředků, nedostatečná motivace k učení, obavy ze selhání, obavy z nedostatečné kvalifikace pro vstup do kurzů, nedostatek nabízených kurzů či zdravotní omezení⁸⁸. Hledání cest k překonání alespoň některých těchto bariér, nebo alespoň nezhoršování stávajících bariér je pro umožnění zapojení lidí do celoživotního učení a umožnění aktivních způsobů stárnutí velmi důležité.

5.3.6 Využití vzdělání získaného na U3V na trhu práce

Význam možnosti uplatnění získaných poznatků a dovedností na trhu práce byl zmíněn již několikrát. Zatím je realizace tohoto kroku očekávatelná spíše ve vzdálenější budoucnosti, neboť současné kurzy takto zaměřeny zatím nejsou. Využití získaného vzdělání by se však nemuselo nutně týkat jen placené práce. Mohlo by být zaměřeno také na činnost

⁸⁸ Viz (Čiháček, 2006)

dobrovolnických organizací působících třeba v sociální oblasti (např. v péči o velmi staré lidi), v životě místních komunit či v kulturních institucích⁸⁹.

Závěr

V této bakalářské práci jsem se snažila poskytnout co možná nejširší, ale zároveň kritický pohled na univerzity třetího věku v České republice, pro který jsem zvolila perspektivu koncepcí aktivního stárnutí a celoživotního učení. Tyto koncepce představují jedny z možností toho, jak lze reagovat na nastávající radikální změny ve společnosti zapříčiněné stárnutím populace.

Univerzity třetího věku představují jednu z forem vzdělávání seniorů, která existovala již před tím, než začaly být prosazovány koncepce aktivního stárnutí a celoživotního učení, nicméně právě tyto koncepce představují rámec jejich dalšího rozvoje. Univerzity třetího věku představují nejrozvinutější formu vzdělávání seniorů a mají dlouholetou tradici. V České republice je jejich existování úzce spjato s veřejnými školami a tomu odpovídá i odborná náročnost a prestiž nabízených kurzů. V posledních letech se kapacity i rozmanitost kurzů univerzit třetího věku značně rozšířily, což však poukázalo na meze jejich organizačního uspořádání, financování i nedostatečného legislativního vymezení. Jejich přínos prozatím spočívá zejména v možnostech osobního rozvoje, které seniorům nabízejí, ale také v realizaci mezigeneračního dialogu, který představují. Výhledově však můžeme předpokládat, že nabízené studijní programy se více zaměří na umožnění participace seniorů na trhu práce.

Postupným řešením výzev uvedených v závěrečné diskusi nad budoucností U3V lze snad dospět k tomu, aby se univerzity třetího věku v České republice staly plnohodnotnou součástí systému celoživotního učení a aby byly také důležitým nástrojem pro přípravu společnosti na stárnutí. Nicméně tento vývoj nemusí nastat. Jak již bylo uvedeno, reflexe nutnosti reformy celého systému vzdělávání společností je u nás na nízké úrovni. Není tak vytvářen tlak ani na přípravu konkrétních opatření pro naplňování idejí celoživotního učení vedoucích k vytvoření společnosti znalostí, natož pak na jejich prosazování v realitě. Také koncepcí aktivního stárnutí nelze společnosti ani jednotlivcům vnutit na základě politických rozhodnutí. Nelze tak vyloučit, že namísto vytváření věkově inkluzivní společnosti se prohloubí mezigenerační nevráživost. Vývoj této situace záleží především na tom, nakolik budou jednotlivci i celá společnost usilovat o vytváření inkluzivní společnosti pro všechny.

⁸⁹ Viz Prof. Ing. Petr VAVŘÍN, DrSc.: Současnost a budoucnost univerzitního vzdělávání seniorů v ČR. Dostupný z WWW: <<http://au3v.vutbr.cz/zapisy.php>>.

Použitá literatura a zdroje

Active ageing: A policy framework, WHO, 2002 [cit. 2006-12-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.who.int/ageing/publications/active/en/index.html>>.

Aktuální přednáškové cykly zahajované v akademickém roce 2007/2008 - Kurzy na ČZU - Univerzita třetího věku. [cit. 2007-06-05] Dostupný z WWW: <<http://www.u3v.czu.cz/?r=3118>>.

ALAN, Josef. *Etapy života očima sociologie*. Praha : Panorama, 1989. 440 s. ISBN 80-7038-044-6.

Asociace univerzit třetího věku. [cit. 2007-07-12] Dostupný z WWW: <<http://au3v.vutbr.cz/>> <<http://au3v.vutbr.cz/zapisy.php>>. <http://au3v.vutbr.cz/soubory/Zlin_2006/index.html>.

AVRAMOV, Dragana, MAŠKOVÁ, Miroslava. *Active ageing in Europe: volume 1*. Population studies, No. 41. Strasbourg: Council of Europe, 2003. 149 s. ISBN 92-871-5240-3. Dostupný z WWW <<http://www.coe.int/T/E/Social%5FCohesion/Population/Publications/>>.

BLÁHA, Jan, ŠEMBEROVÁ, Jana (eds.). *Vzdělávání seniorů na vysokých školách v České republice 2004 : sborník příspěvků z konference dne 19.-20.5.2004*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2004. 133 s. ISBN 80-7040-746-8.

BLÁHA, Jan, ŠEMBEROVÁ, Jana (eds.). *Vzdělávání v pozdějším věku: sborník příspěvků z konference dne 21.11.2002*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2003. 89 s. ISBN 80-7040-623-2.

BOČKOVÁ, Věra, PETŘKOVÁ, Anna: *Univerzita 3. věku jako specifická forma vzdělávání dospělých. Deset let vzdělávacích aktivit pro seniory : sborník příspěvků z odborného semináře se zahraniční účastí Olomouc 17.-18. října 1996*. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 1997. s.65-71. ISBN 80-7067-824-0.

BRAYNE, Carol, et al. Health and ill-health in the older population in England and Wales. *Age and ageing*. The Medical Research Council Cognitive Function and Ageing Study (MRC CFAS) 2001, vol. 30, is. 1, s. 53-62. Dostupný z WWW: <<http://ageing.oxfordjournals.org/cgi/reprint/30/1/53>>.

BRATKOVÁ, Eva: *Metody citování literatury a strukturování bibliografických záznamů podle mezinárodních norem ISO 690 a ISO 690-2*. Praha, 2006. 24 s.

Celoživotní učení pro všechny : zasedání Výboru pro vzdělávání OECD na úrovni ministrů ve dnech 16.-17. ledna 1997. Praha : Gnosis, 1997. 374 s.

Celoživotní vzdělávání - Studium - Husitská teologická fakulta [cit. 2007-06-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.htf.cuni.cz/item/celozivotni-vzdelavani?page=2>>.

Česko. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Strategie rozvoje terciárního vzdělávání (2000 – 2005)*. Říjen 2001.

Česko. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Národní ústav odborného vzdělávání. *Strategie celoživotního učení v ČR*. 20.12.2006. Dostupný z WWW: <<http://www.msmt.cz/eu/strategie-celozivotniho-uceni-cr>>.

Česko. Vláda . Usnesení vlády České republiky ze dne 15.května 2002 č.485. *Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003-2007*. 2002. Přepis usnesení včetně dostupný z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/1057>>.

ČIHÁČEK, Vlastimil. Bariéry vzdělávání dospělých v kurzech celoživotního vzdělávání – “peníze jsou až na prvním místě”. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. U, Řada pedagogická*, V Brně, Masarykova univerzita. 2006, řada U, č.11, s.119-131. ISSN 1211-6971.

ČORNANIČOVÁ, Rozália. Vzdelávacie programy pro seniorov u nás a v zahraničí. In PETŘKOVÁ, Anna, eds. *Aktuální problémy vzdělávání seniorů : sborník příspěvků z odborného semináře se zahraniční účastí dne 29.4.1999* . Olomouc : Univerzita Palackého, 1999. s.39-49. ISBN 80-244-0007-3.

ČSSZ: Dávky důchodového pojištění. [cit. 2006-12-10]. Dostupný z WWW <http://www.cssz.cz/duchodove/davky_duch_pojisteni.asp>.

Demografie : Základní ukazatele [online]. 2004 [cit. 2006-12-10]. Dostupný z WWW: <http://www.demografie.info/?cz_porodnostukazatele>. ISSN 1801-2914 .

ECO, Umberto. *Jak napsat diplomovou práci*. Olomouc : Votobia, 1997. 271 s. ISBN 80-7198-173-7.

EDWARDS, Richard: *Changing Places?: Flexibility, Lifelong Learning, and a Learning Society*. London: Taylor & Francis Group, 2002. 214 s. ISBN 0203132025.

EFOS News. č.1, 2007. 38 s. Dostupný z WWW: <<http://www.efos-europa.eu/efos-e/downloads/efosnews12007.pdf>>.

Europe in figures - Eurostat yearbook 2006-07 - Education [online]. 2007 [cit. 2007-04-12]. Dostupný z WWW: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-06-001-02/EN/KS-CD-06-001-02-EN.PDF>.

Evropská Unie. Evropská komise. *Towards a Europe for All Ages: promoting prosperity and intergenerational solidarity*. Brussels, 1999. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/employment_social/social_situation/docs/com221_en.pdf>.

Evropská unie. Evropská komise. *Memorandum o celoživotním učení*. 2000. Dostupný v české verzi z WWW: <<http://www.nvf.cz/archiv/memorandum/obsah.htm#5>>.

Evropská Unie. Evropská komise. *Zelená kniha: Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny*. Brussels, 2005. Dostupný v české verzi z WWW: <<http://www.seniori.org/DesktopModules/AnnounDetail.aspx?ItemID=275&mid=282>>.

FORMOSA, Marvin: Older adult education in a Maltese University of the third age: a critical perspective. *Education and Ageing*. 2000, roč.15, č.3, s.315-339. ISSN 1352-8580. Dostupný z WWW:

<http://www.uni-ulm.de/LiLL/5.0/aufsaeetze/MFormosa/MFormosa-Critical_U3A.pdf>.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. Praha : Panorama, 1990. 416 s. ISBN 80-7038-158-2.

HLOUŠKOVÁ, Lenka, POL, Milan. Občanské vzdělávání dospělých v České republice. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. U, Řada pedagogická*, V Brně, Masarykova univerzita. 2006, řada U, č.11, s.39-53. ISSN 1211-6971.

HRABĚTOVÁ, Eva, KALVACH, Zdeněk. *Senior a já...já a senior?*. [s.l.] : Společnost přátelská všem generacím, 2005. 74 s.

Charakter studia | Institut celoživotního vzdělávání. VUT Brno. [cit. 2007-06-05] Dostupný z WWW: <<http://www.lli.vutbr.cz/charakter-studia>>.

Charakteristiky seniorů. ČSÚ, 2002. [cit. 2006-01-10] Dostupný z WWW: [http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/620053034E/\\$File/41230421.pdf](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/620053034E/$File/41230421.pdf).

JIRÁSKOVÁ, Věra. *Mezigenerační porozumění a komunikace*. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. 198 s. ISBN 80-86861-80-5.

KALOUS, Jaroslav, VESELÝ, Arnošt. Transformace české společnosti a výzvy společnosti vědění. In KALOUS, Jaroslav, VESELÝ, Arnošt (eds.). *Vzdělávací politika České republiky v globálním kontextu*. Praha: Karolinum, 2006, s.23-32. ISBN 80-246-1261-5.

KALOUS, Jaroslav. *Teorie vzdělávací politiky*. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání, 1997. 96 s. ISBN 80-211-0247-0.

Katalog předmětů U3V. VŠE Praha. [cit. 2007-06-05] Dostupný z WWW: <http://u3v.vse.cz/katalog_predmetu.html>.

KLIMENT, Pavel. Specifika vývojových úkolů v seniorském věku. In SÝKOROVÁ, Dana, CHYTIL, Oldřich (eds.). *Autonomie ve stáří*. Boskovice : Albert, 2004. s. 238-243. ISBN 80-7326-026-3.

KUCHAŘOVÁ, Věra. *Život ve stáří: zpráva o výsledcích empirického šetření*. Praha: VÚPSV, 2002. 91 s. Dostupný z WWW: <http://www.vupsv.cz/Empiricky_vyzkum.pdf>.

KUPISZEWSKI, Marek, BIJAK, Jabub, NOVOK, Beata: Impact of future demographic trends in Europe. Council of Europe, Directorate General III – Social cohesion. 2005. Dostupný z WWW <<http://www.coe.int/T/E/Social%5FCohesion/Population/Publications/>>.

MAREŠ, Petr: Senioři a politika. *Sociologický časopis*. 1998, roč.34 , č.3 , s.321-337. ISSN 0038-0288.

MAŠKOVÁ, Miroslava. Perspektivy populačního stárnutí v Evropě. In: *Zpravodaj České demografické společnosti*, 2003, roč. 30, č. s. 1-3. ISSN 1213-7480.

MATASOVÁ, Blažena, VIDOVIČOVÁ, Lucie. *ActiAge: Overcoming barriers and creating opportunities for active ageing policies in Europe. National report for Czech Republic. WP6 Experts' seminar. Závěrečná zpráva*. Evropská Unie. Evropská komise. Generální ředitelství pro výzkum, 2005, 38 s. Dostupný z WWW: <<http://www.iccr-international.org/actiAge/docs/ActiAge-WP6-CzechRepublic.pdf>>.

MUFFELS, Ruud, J.A. Stárnutí a flexibilizace: hrozba nebo výzva pro sociální stát? *Sociologický časopis*. 1998, roč.34 , č.3 , s.285-302. ISSN 0038-0288.

NOVOTNÝ, Petr. Lidské zdroje, celoživotní učení a vzdělávání v pracovním a profesním kontextu. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. U, Řada pedagogická*, V Brně, Masarykova univerzita. 2006, řada U, č.11, s.27-38. ISSN 1211-6971.

Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD). *Maintaining prosperity in ageing society*. Paris : OECD Publications, 1998. 142 s.

Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD). *Society at a Glance: OECD Social Indicators 2006*. OECD Demographic and Labour Force database, used in OECD, 2007. Dostupný z WWW <www.oecd.org/els/social/indicators/SAG>.

PALÁN, Zdeněk. Celoživotní učení. In KALOUS, Jaroslav, VESELÝ, Arnošt (eds.). *Vybrané problémy vzdělávací politiky*. Praha: Karolinum, 2006, s.25-38. ISBN 80-246-1262-3.

POSPÍŠILOVÁ, Anna. Seniori na vysokých školách v 21.století. . In PETŘKOVÁ, Anna, eds. *Aktuální problémy vzdělávání seniorů : sborník příspěvků z odborného semináře se zahraniční účastí dne 29.4.1999* . Olomouc : Univerzita Palackého, 1999. s.50-54. ISBN 80-244-0007-3.

POTŮČEK, Martin et al. *Putování českou budoucností*. Praha : Centrum pro sociální a ekonomické strategie. Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, 2003. 181 s. Dostupný z WWW <<http://ceses.cuni.cz/CESES-34-version1-putovani.pdf>>.

Projekce obyvatelstva České republiky. ČSÚ, 2004 [cit. 2006-12-10]. s.6-21. Dostupný z WWW <[http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001D6145/\\$File/4025rra.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001D6145/$File/4025rra.pdf)>.

Příjemci dotací z programu Phare. [cit. 2006-01-10] Dostupný z WWW: <http://www.nros.cz/02programyEU/dload/phare/prijemci/P02_seniors.pdf>.

RABUŠIČ, Ladislav: *Česká společnost stárne*. Brno : Georgetown, Masarykova univerzita, 1995. 192 s. ISBN 80-210-1155-6.

RABUŠIČ, Ladislav. *Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva: zamyšlení nad některými souvislostmi populačního stárnutí*. Praha: VÚPSV, 2002. 24 s. Dostupný z WWW: <http://www.vupsv.cz/Starnuti_populace.pdf>.

RABUŠIC, Ladislav. Vzdělávání dospělých v předseniorském a seniorském věku. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. U, Řada pedagogická*, V Brně, Masarykova univerzita. 2006, řada U, č.11, s.79-99. ISSN 1211-6971.

Remedium - Programy pro seniory. [cit. 2006-01-10] Dostupný z WWW: <http://www.remedium.cz/index.php?page=programy_pro_seniory>.

STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Praha : Portál, 1999. 319 s. ISBN 80-7178-274-2.

SEDLÁKOVÁ, Renáta, VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Mediální analýza obrazu seniorů*. Pilotní studie – první vlna empirického výzkumu. 49 s. 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.spvg.cz/doc/maos.pdf>>.

SHROMÁŽDILOVÁ, Lenka. *Rozhovor o působení Asociace univerzit třetího věku* (email). 2007.

SCHIRRMACHER, Frank: *Spiknutí metuzalémů*. Praha: Knižní klub, 2005. 206 s. ISBN 80-242-1496-2

SCHOENMAECKERS, Ronald, KOTOWSKA, Irena: *Populations ageing and its challenges to social policy: study prepared for the European Population Conference 2005*. Population studies, No. 50 . Strasbourg: Council of Europe, 2005. 178 s. ISBN 92-871-5901-7. Dostupný z WWW <<http://www.coe.int/T/E/Social%5FCohesion/Population/Publications/>>.

ŠIKLOVÁ, Jiřina. Jak přežít stáří. *Lidové noviny*. 5.3.2005, Dostupný z WWW: <<http://www.umirani.cz/index.php?lang=cs&cmd=page&id=36&item=6>>

TOŠNEROVÁ, Tamara: *Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří*, Ambulance pro poruchy paměti Ústav lékařské etiky 3. LF UK a FNKV Praha, Praha 2002. 45 s. ISBN 80 - 238 - 9506 - 0

U3V VŠCHT Praha: úvodní slovo. [cit. 2007-06-05] Dostupný z WWW: <<http://senior.vscht.cz/>> .

UCV. *Západočeská univerzita v Plzni*. [cit. 2007-06-05] Dostupný z WWW: <<http://www.ucv.zcu.cz/akce.php?id=5&kod=1&utv=1>>.

United Nations. *Vienna International Plan of Action on Ageing* [online]. 1982 [cit. 2007-02-12]. Dostupný z WWW: <<http://www.un.org/esa/socdev/ageing/ageipaa.htm>> a <<http://www.un.org/esa/socdev/ageing/ageipaa3.htm#A3>>.

United Nations. *Madrid International Plan of Action on Ageing* [online]. 2002 [cit. 2007-02-12]. Dostupný z WWW: <<http://www.un.org/esa/socdev/ageing/waa/a-conf-197-9b.htm>>.

Univerzita Karlova - Univerzita třetího věku. [cit. 2007-06-05] Dostupný z WWW: <<http://www.cuni.cz/UK-51.html>>.

Univerzita Palackého: Univerzita třetího věku. [cit. 2007-06-05] Dostupný z WWW: <<http://www.upol.cz/fakulty/zarizeni-a-sluzby/univerzita-tretiho-veku/>>.

Univerzita třetího věku. Zdravotně-sociální fakulta JU v Českých Budějovicích.
Dostupný z WWW: <<http://www.zsf.jcu.cz/u3v/index.htm>>.

Univerzita volného času. KD Vltavská. [cit. 2006-01-10] Dostupný z WWW:
<<http://www.vltavska.cz/univerzita.php>>.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří.* Praha: Portál, 2000.
522 s. ISBN 80-7178-308-0.

Věková struktura seniorů podle vzdělání. ČSÚ, 2002. [cit. 2006-01-10] Dostupný z WWW: <
[http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/62005328E9/\\$File/41230424.pdf](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/62005328E9/$File/41230424.pdf)>.

VIDOVIČOVÁ, Lucie, RABUŠIC, Ladislav. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti: zpráva o výsledcích empirického šetření.* VÚPSV Praha, výzkumné centrum Brno, 2003. 67 s. Dostupný z WWW: <http://www.vupsv.cz/Rabusic-seniori_a_soc_opat.pdf>.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Autonomie a věková diskriminace: ohrožení nebo výzva?* In SÝKOROVÁ, D., CHYTIL, O. (eds.). *Autonomie ve stáří.* Boskovice: Albert, 2004. s.61-71. ISBN 80-7326-026-3.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Věková diskriminace - ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh.* VÚPSV Praha, výzkumné centrum Brno, 2005. 54 s. Dostupný z WWW: <<http://www.vupsv.cz/vidovicova-ageismus.pdf>>.

VLK, Aleš. *Aktuální problémy v terciálním vzdělávání ČR.* In KALOUS, Jaroslav, VESELÝ, Arnošt (eds.). *Vzdělávací politika České republiky v globálním kontextu.* Praha: Karolinum, 2006, s.95-108. ISBN 80-246-1261-5.

VOHRALÍKOVÁ, Lenka, RABUŠIC, Ladislav. *Čeští senioři včera, dnes a zítra.* Brno: Výzkumné centrum VÚPSV Brno, 2004, 90 s. Dostupný z WWW:
<http://www.vupsv.cz/Vohralikova-Rabusic-cesti_seniori.pdf>.

Vzdělávací systém České republiky [online]. 2007 [cit. 2007-04-12]. Dostupný z WWW:
<http://www.nvf.cz/publikace/pdf_publikace/euroguidance/cz/vzdelavaci_system_2006.pdf>.

WHO/Europe – Healthy ageing – Lifestyles. 2005 [cit. 2006-12-10]. Dostupný z WWW:
<http://www.euro.who.int/ageing/lifestyles/20020319_1>.

Zápisy a usnesení Asociace univerzit třetího věku z let 2003-2007. [cit. 2007-06-06] Dostupný z WWW: <<http://au3v.vutbr.cz/zapisy.php>>.

ZAVÁZALOVÁ, Helena, et al: *Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie.* Praha : Karolinum, 2001. 97 s. ISBN 80-246-0326-8.

Život 90 - Kurzy pro seniory. [cit. 2006-01-10] Dostupný z WWW:
<<http://www.zivot90.cz/seniorum.html>>.

Přílohy

Seznam příloh

Tabulka 1 Očekávaný vývoj počtu obyvatel ČR 2005-2050, všechny varianty

Tabulka 2 Očekávaný vývoj naděje dožití při narození, ČR 2002-2050, střední varianta

Tabulka 3 Faktory, které určují, že vnímáme člověk jako starého dle věku respondenta

Tabulka 4 Frekvence činnosti volnočasových aktivit seniorů v České republice

Graf 1 Očekávaný počet obyvatel ČR 2002-2050, všechny varianty

Graf 2 Srovnání věkové struktury podle prognóz OECD v letech 2000 a 2050

Graf 3 Očekávaný vývoj ve věkové skupině nad 65 let, 2002-2050, střední varianta

Graf 4 Možné způsoby dopadu populačního stárnutí na sociální soudržnost

Graf 5 Průběh změn celkové míry aktivity s věkem v závislosti na vzdělání

Dokument 1 Výňatek z Národního programu přípravy na stárnutí pro období let 2003-2007 týkající se oblasti vzdělávání

Dokument 2 Seznam aktivních členů Asociace U3V České republiky

Tabulky

Tabulka 1 Očekávaný vývoj počtu obyvatel ČR 2005-2050, všechny varianty, údaje v milionech obyvatel

Varianta/Rok	2005	2010	2020	2030	2040	2050
Nízká	10,2	10,141	9,874	9,386	8,753	8,066
Střední	10,236	10,283	10,283	10,102	9,795	9,438
Vysoká	10,773	10,432	10,7	10,823	10,842	10,83

zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001F6A2B/\\$File/4025rr01.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001F6A2B/$File/4025rr01.pdf)

Tabulka 2 Očekávaný vývoj naděje dožití při narození, ČR 2002-2050, střední varianta

Varianta/Rok	2005	2010	2020	2030	2040	2050
Ženy	78,8	79,4	80,7	81,9	83,2	84,5
Muži	72,4	73,1	74,5	76	77,5	78,9

zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001F6A2B/\\$File/4025rr01.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001F6A2B/$File/4025rr01.pdf)

Tabulka 3 Faktory, které určují, že vnímáme člověk jako starého dle věku respondenta (první nejdůležitější faktor) v %

Faktor / Věk	18 - 29	30 - 49	50 - 59	60 a více let
Fyzický stav	29	32	39	37
Věk	32	25	22	29
Ztráta autonomie	16	20	13	17
Ztráta duševní svěžesti	17	15	12	11
Odchod do důchodu	2	3	2	0,5
Potíže s přizpůsobování se změnám	3	4	9	4

zdroj: dle (Vidovičová, 2004, s.62), výzkum PPA II 2001, N=1094

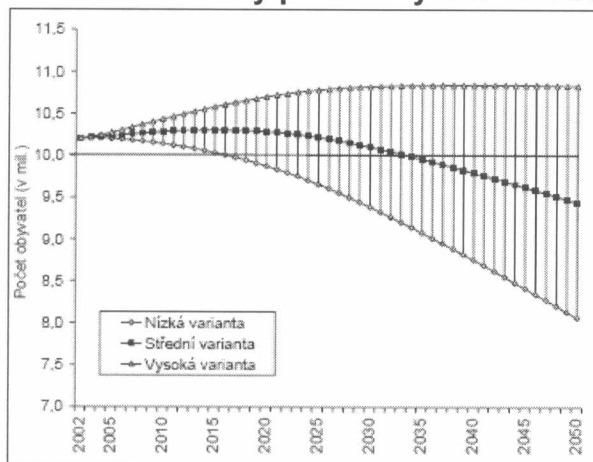
Tabulka 4 Frekvence činnosti volnočasových aktivit seniorů v České republice

činnost	průměrná četnost**
1. práce na zahradě, chov domácích zvířat	2,62
2. setkávání se s příbuznými, známými	2,32
3. četba knih	2,69
4. četba novin nebo časopisů	1,99
5. sledování televize, videa	1,54
6. návštěvy divadel, koncertů, výstav	4,07
7. studium jazyků, odborné literatury, návštěvy odborných přednášek	4,57
8. vycházky do přírody, sport	2,77
9. koníčky, záliby (pokud nebyly zmíněny)	2,71
10. pomoc dětem svým/partnera (v domácnosti, hlídání vnoučat apod.)	3,12
11. pomoc sousedům či známým (na zahradě, opravy apod.)	3,80
12. dobrovolná práce v bydlišti či pro obecní úřad (péče o zeleň, úklid okolí bydliště, drobné opravy v domě či např. v základní škole, pomoc škole při dohledu na děti apod.)	4,24
13. činnost v zájmových organizacích (důchodců, žen, ekologického zaměření, náboženských sdružení, politických hnutí aj.)	4,40
celkem	3,14

** Podle hodnocení na 5ti stupňové škále: 1=velmi často, 5=vůbec ne
zdroj: (Kuchařová, 2002, s.56), Život ve stáří, 2002, N=1036

Grafy

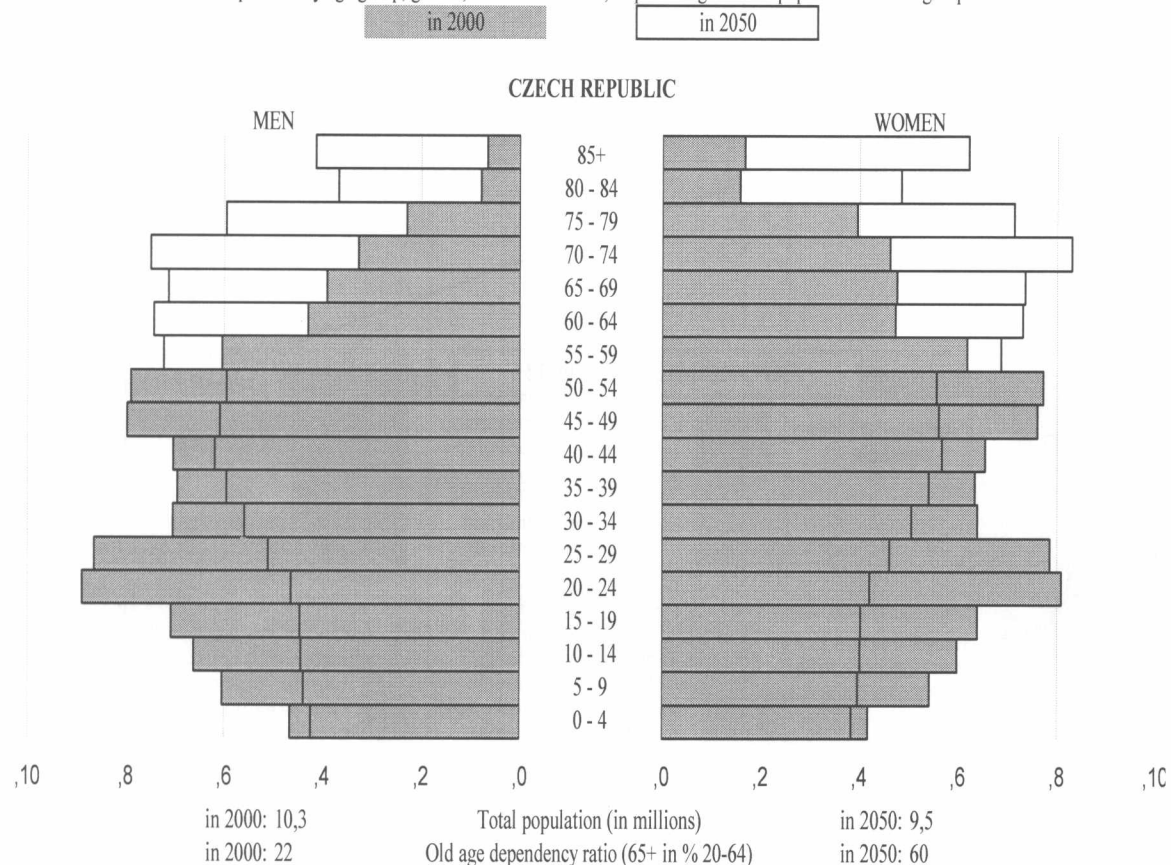
Graf 1 Očekávaný počet obyvatel ČR 2002-2050, všechny varianty

zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001F6A2B/\\$File/4025rr01.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001F6A2B/$File/4025rr01.pdf)

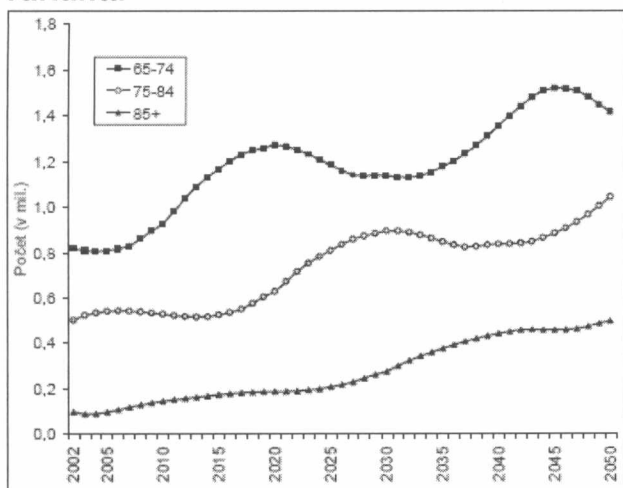
Graf 2 Srovnání věkové struktury podle prognóz OECD v letech 2000 a 2050

Population by age group, gender, in 2000 and 2050, in percentage of total population in each group

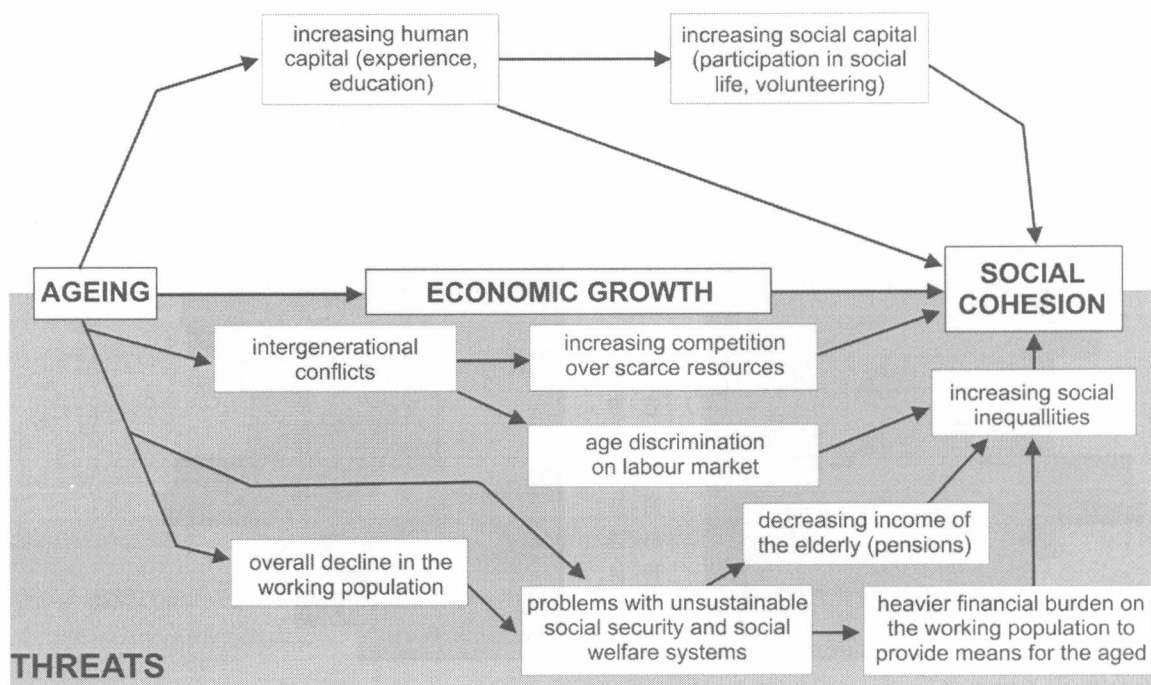
zdroj: OECD Demographic and Labour Force database, used in OECD(2007), Society at a Glance: OECD Social Indicators 2006 Dostupný z WWW <www.oecd.org/els/social/indicators/SAG>.

Graf 3 Očekávaný vývoj ve věkové skupině nad 65 let, 2002-2050, střední varianta

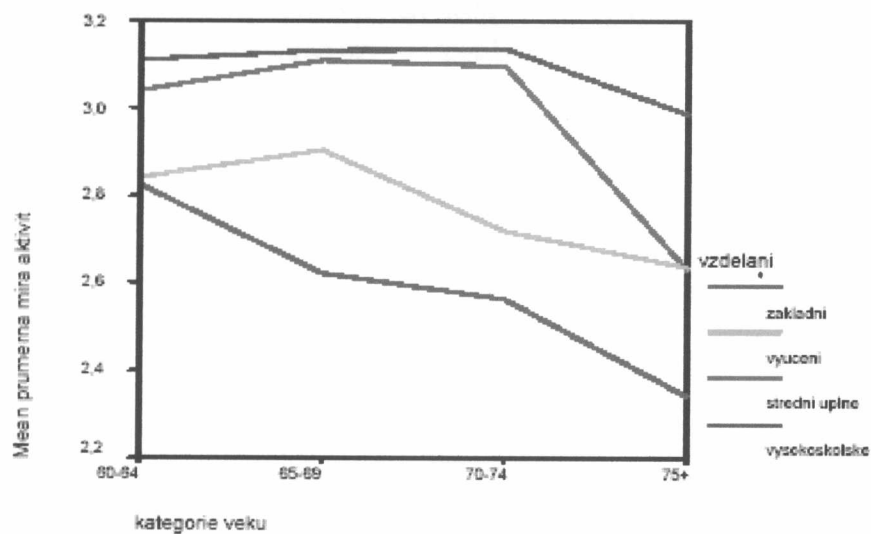
zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001F6A2B/\\$File/4025rr01.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001F6A2B/$File/4025rr01.pdf)

Graf 4 Možné způsoby dopadu populačního stárnutí na sociální soudržnost OPPORTUNITIES

zdroj: (Kupiszewski et al., 2005, s.30)

Graf 5 Průběh změn celkové míry aktivity s věkem v závislosti na vzdělání

zdroj: (Kuchařová, 2002, s.56), Život ve stáří, 2002, N=1036

Dokument 1: Výňatek z Národního programu přípravy na stárnutí pro období let 2003-2007 týkající se oblasti vzdělávání

Vzdělávání.

Vzdělání je jednou z podmínek pro aktivní a plodný život. Možnost celoživotního vzdělávání je nezbytným předpokladem pro udržení znalostí a schopností stárnoucích osob a seniorů. Podporuje duševní pohodu, udržení pracovní schopnosti a uplatnění na trhu práce, posiluje nezávislost. Může přispět ke snížení marginalizace, osamění, generační intolerance a zlepšit příležitosti k začlenění do společenského dění. Vzdělávání přispívá k humanizaci, k sociální integraci a kvalifikaci, umožňující uplatnění na trhu práce.

Cíle:

Prostřednictvím systému celoživotního vzdělávání poskytovat možnosti vzdělávat se po celou dobu života člověka, v souladu s jeho potřebami a zájmy. Vzdělávání dospělých musí navazovat na jejich počáteční vzdělávání, a dále rozvíjet znalosti, dovednosti, hodnotové postoje, zájmy, osobní a sociální kvality, potřebné pro plnohodnotnou práci i mimopracovní život.

Vytvářet prostředí a programy umožňující stárnoucím osobám a seniorům vyrovnat se s novými poznatky a informačními technologiemi, které mohou vést k udržení a rozvíjení jejich schopností, přispět ke zvládnutí nároků moderní společnosti a naplnit jejich zájmy a potřeby.

Rozvíjet oblast vzdělávání všech věkových kategorií v přípravě na stárnutí a stáří se zaměřením na utváření dobrých vztahů, seznamování se s potřebami a problémy seniorů, podporovat vytváření postojů úcty a porozumění.

Opatření:

1. Prosazovat realizaci koncepce celoživotního vzdělávání podle "Národního programu rozvoje vzdělávání", "Dlouhodobého záměru rozvoje vzdělávání" a v rámci "Memoranda k celoživotnímu učení".
2. Připravit "Koncepci celoživotního učení", podporovat rozvojové programy celoživotního vzdělávání.
3. Podporovat vzdělávací programy Universit třetího věku (U3V) za účelem zvýšení životních aktivit seniorů, rozšířit jejich obsah.

Pro rozvojové projekty zaměřené na U3V stanovit kritéria, na základě kterých bude možno veřejným vysokým školám poskytovat dotace na vzdělávací aktivity pro seniory.

4. V rámci U3V podporovat výukové aktivity, zaměřené na využití nových technologií, zejména informačních a komunikačních, a to v souladu s "Plánem II. etapy Realizace státní informační politiky ve vzdělávání" (schváleným usnesením vlády č. 904 v r. 2001).
5. Iniciovat vznik "Akademií třetího věku" na celostátní, regionální i lokální úrovni.

Podporovat zřizování "Center vzdělávání" a umožnit seniorům přístup do center.

6. Podílet se na zapojování ČR do evropských a světových struktur, zabývajících se vzděláváním seniorů (AIUTA, LiLL, EFOS, EURAG).
7. Zapojovat zainteresované vzdělávací instituce a jednotlivce do vzdělávacích programů EU, které se dotýkají seniorské problematiky (Socrates, Grundtvig).
8. Vytvářet výukové, informační a rekvalifikační programy pro seniory, vytvářet společné vzdělávací programy s mladou generací.
9. Každoročně vyhlašovat rozvojové programy na podporu celoživotního vzdělávání a podporu vybraných studijních programů.

Zodpovídá - bod 1-9:

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Plnění: průběžně do 31.12. 2007

10. Zvyšovat informovanost seniorů o možnostech a formách vzdělávání, vytvořit jednotný komplexní systém všeobecně dostupných, relevantních informací o nabídce možností.

Zodpovídá - bod 10:

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ve spolupráci s Ministerstvem práce a sociálních věcí

Plnění: průběžně do 31.12. 2007

11. Udržet a zvyšovat aktivity a flexibilitu stárnoucích osob a seniorů investicemi do vzdělání. Podporovat vytváření modelů kontinuálního vzdělávání včetně vzdělávání seniorů v oblasti informačních technologií, jazykových znalostí, nových poznatků z oboru. Systematicky rozšiřovat nabídku vzdělávacích programů pro seniory.
12. Podporovat zřizování universit 3.věku (U3V) při jednotlivých vysokých školách a spolupracovat s jejich pořadateli při tvorbě nabídky vzdělávacích programů.
13. Podporovat činnost nestátních subjektů na úseku vzdělávání seniorů.
14. Zajistit připravenost pracovníků veřejných služeb na práci se staršími osobami a seniory.

Zodpovídá - bod 11-14:

Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo průmyslu a obchodu, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo obrany, Ministerstvo kultury, Ministerstvo dopravy a spojů, Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo zemědělství, Ministerstvo pro místní rozvoj, Ministerstvo životního prostředí

Plnění: průběžně do 31.12. 2007

zdroj: Česko. Vláda . Usnesení vlády České republiky ze dne 15.května 2002 č.485. *Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003-2007*. 2002. Přepis usnesení včetně dostupný z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/1057>>.

Dokument 2: Seznam aktivních členů Asociace U3V České republiky (březen 2007)¹

Univerzita Karlova v Praze

1. lékařská fakulta UK

Lékařská fakulta v Plzni Univerzity Karlovy v Praze

Filozofická fakulta UK

Přírodovědecká fakulta UK

Matematicko-fyzikální fakulta UK

Fakulta sociálních věd UK

Fakulta tělesné výchovy a sportu UK

Fakulta humanitních studií UK

České vysoké učení technické v Praze

České vysoké učení technické v Praze

Fakulta elektrotechnická

Vysoká škola ekonomická v Praze

Fakulta managementu, Jindřichův Hradec

Česká zemědělská univerzita v Praze

Vysoká škola chemicko-technologická v Praze

Kulturní dům Vltavská

Vysoké učení technické v Brně

Masarykova univerzita v Brně

Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně

Západočeská univerzita v Plzni

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Univerzita Palackého v Olomouci

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Vysoká škola báňská - Technická univerzita v Ostravě Fakulta metalurgie a
materiálového inženýrství

Slezská univerzita v Opavě

Technická univerzita v Liberci

Univerzita Pardubice

Univerzita Hradec Králové

Veterinární a farmaceutická univerzita v Brně

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Vysoká škola báňská - Technická univerzita v Ostravě Fakulta hornicko-geologická

Vysoká škola v Plzni

Vysoká škola polytechnická v Jihlavě

Zdroj: Asociace univerzit třetího věku < <http://au3v.vutbr.cz/>>.

¹ Tento seznam neobsahuje všechny instituce organizujících univerzity třetího věku, nicméně je téměř úplný. Podmínkou aktivního členství v U3AV je zaplacení členského příspěvku, což některé ze škol nesplnily a proto byly vyloučeny.